MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE DRIEBERGEN-RIJSENBURG

Drs. J.C. van 't Hof
Drs. M. Kooiman

© PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Driebergen-Rijsenburg van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Driebergen-Rijsenburg en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De Provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevolle elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

mr D.H. Kok
Lid van Gedeputeerde Staten van Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 10

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 11
3.1 Vroege bewoning 11
3.2 Middeleeuwse ontginning 11
3.3 Grondgebruik 12
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 12
3.3.2 Bebossing en parkaanleg 12
3.3.3 Delfstoffenwinning 14
3.4 Infrastructuur 14
3.4.1 Landwegen 14
3.4.2 Waterwegen 15
3.4.3 Spoorwegen 15
3.5 Nederzettingen 17
3.5.1 Driebergen 17
3.5.2 Rijsenburg 18
3.5.3 Verspreide bebouwing 18

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 21
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 21
4.2 Grondgebruik 21
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 21
4.2.2 Bebossing en parkaanleg 23
4.3 Infrastructuur 23
4.3.1 Wegen 23
4.3.2 De tram 23
4.4 Nederzettingen 23
4.4.1 Driebergen en Rijsenburg 23
4.4.2 Verspreide bebouwing 25

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 27

DEEL B INVENTARISATIE 29

1 Stedebouwkundige typologie 31
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 31
1.1.1 Dorpskernen vóór 1850: Driebergen en Rijsenburg 31
1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940 31
1.1.3 Buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940 32
1.1.4 Villagebieden 1850-1940 32
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 33
1.2.1 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940 33
1.2.2 Boerderijstroken vóór 1850 33

2 Gebieden met bijzondere waarden 36
2.1 Inleiding 36
2.2 Inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden in de gemeente Driebergen-Rijsenburg 38
2.2.1 Rijsenburg 39
2.2.2 Bornia/Bloemenheuvel/Kleineidestein/Beerschoten/Willinkshof/De Reehorst 41
2.2.3 Sparrendaal/De Wildbaan/Bouwlust 44
2.2.4 Drieburg/De Horst/Lindenhorst/Veldzicht 47
2.2.5 Dennenburg/Arca Pacis 50
2.2.6 Lanbroekerwetering 53

3 Archeologische terreinen en historisch-landschappelijke elementen en structuren 56
3.1 Archeologische terreinen 56
3.2 Historisch-landschappelijke elementen en structuren 56

4 Overzicht van de bebouwing 57
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 57
4.2 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 57
4.3 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 57
4.4 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 57
4.5 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 58
4.6 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 58
4.7 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 58
4.8 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 59
4.9 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 59
4.10 Woningen en woningbouwcomplexen 60
4.11 Boerderijen 62
4.12 Bedrijfsgebouwen 63

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 64
5.1 Toelichting 64
5.2 Objectinventarisatie 1

LITERATUUR EN BRONNEN

BIJLAGEN

2 Adresssnlijst opgenomen objecten

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Driebergen-Rijsenburg, die deel uitmaakt van het inventarisatiegebied 'Utrechtse Heuvelrug'.

De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.

Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de objectinventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.), de historisch-landschappelijke elementen en de bouwkundige typologie.
Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categoriëen. Op basis van een aantal criteria is aan het MIP deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentiëerd monumentenbeleid te kunnen voeren: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan een uitgangspunt zijn voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in gebieden met "bijzondere waarden" bevinden. Categorie 3 zijn objecten die enige cultuur-historische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet "zwaar" genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijkordeningsbeleid en het welstandstoezicht.
Tot slot willen wij de heer H.J. Derksen (Vereniging Tussen Heuvelrug en Wetering) bedanken voor zijn commentaar op het concept van Deel A van dit rapport. De heren ir. R.J. Smorenburg (Stichting Driebergen-Rijsenburg Vroeger en Nu) en B.J. ter Horst (gem. Driebergen-Rijsenburg) willen wij bedanken voor hun bijdrage aan de objectinventarisatie.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,

Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Driebergen-Rijsenburg ligt in de regio Utrechtse Heuvelrug van het Monumenten Inventarisatie Project in de provicie Utrecht (afb. 1).

Het grondgebied van de gemeente ligt gedeeltelijk op de Heuvelrug en gedeeltelijk in het Kromme Rijngebied.

In de Franse tijd werden de gerechten (van oorsprong middeleeuwse juridische en bestuurlijke eenheden) Driebergen en Rijsenburg samengevoegd tot één gemeente. In 1815 werd Rijsenburg weer zelfstandig, pas in 1931 kwam het tot een nieuwe samenvoeging. Inmiddels was in 1857 de gemeente Sterkenburg bij Driebergen gevoegd. Uiteindelijk bestond de gemeente Driebergen-Rijsenburg dus uit het gebied van de vroegere gemeenten Driebergen, Rijsenburg en Sterkenburg.

De gemeente telt nu circa 18.450 inwoners.

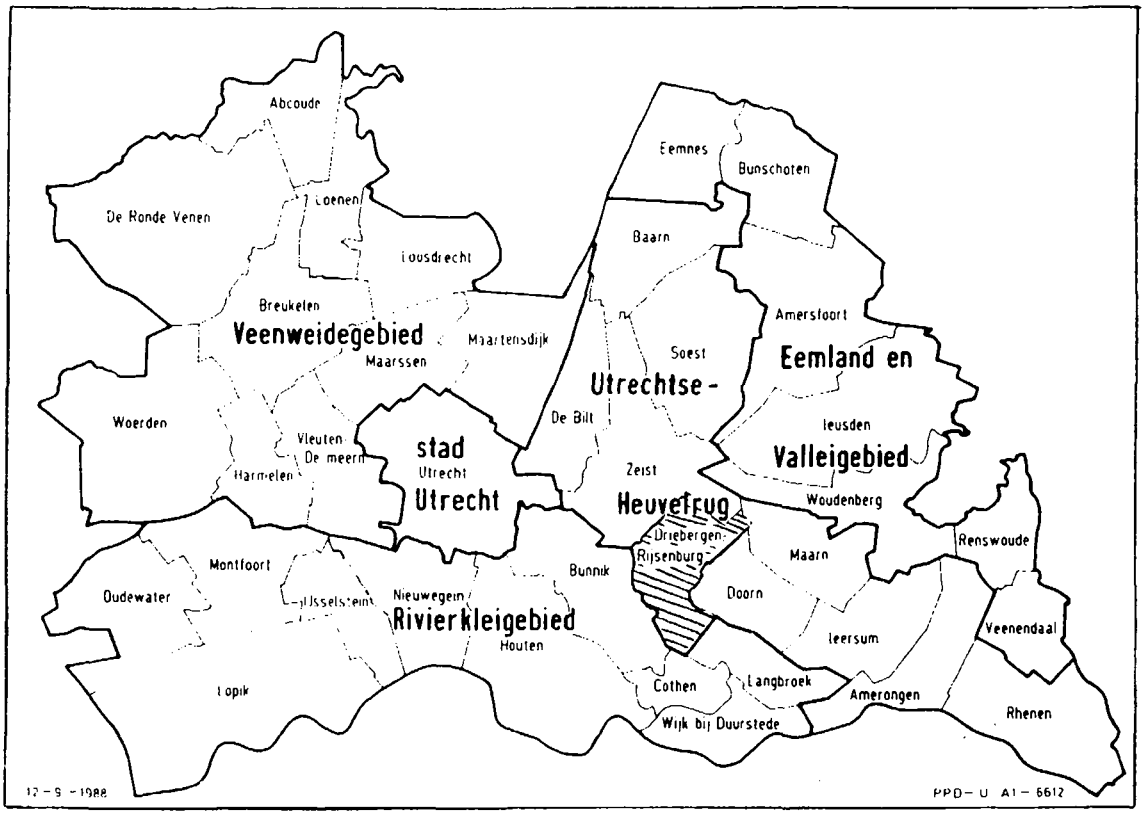

Afb. 1. De gebiedsindeling van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING

Een groot deel van het grondgebied van de gemeente Driebergen Rijsenburg bestaat uit pleistocene (vóór het einde van de ijstijden afgezette) zandgronden, met name podzolgronden die gekenmerkt worden door een vrij geringe bodemvruchtbaarheid. Om deze gronden geschikt te maken voor akkerbouw werden ze vanaf de Middeleeuwen bemest met plaggen vermengd met stalmest. De aldus in de loop der eeuwen opgehoogde bouwlanden (essen of engen, zie 3.3.1) zijn, mits voorzien van een ophogingsdek dikker dan 40 cm, op de bodemkaart te herkennen als hoge enkeerdgronden. Het Driebergse oude bouwland is voor een deel overbouwd en niet meer herkenbaar.

Stuifzanden komen voor waar de vegetatie in het verleden, door toedoen van de mens (overbeweiding, strooisel- en plaggenwinning), is verdwenen. Ten noorden van de Hoofdstraat ligt een uitgestrekt, inmidels weer bebost stuifzandgebied.

Ten zuiden van de oude bouwlanden aan de Hoofdstraat ligt de overgang van de zandgrond van de Heuvelrug naar de klei van het Kromme Rijngebied. Via een strook beekeerdgronden gaat de bodem over in rivierafzettingen.

De afwatering van het gebied vindt van oudsher op natuurlijke wijze plaats. Het van de Heuvelrug afstromende water wordt via sloten afgevoerd naar de Langbroekerwetering die loost op de Kromme Rijn.

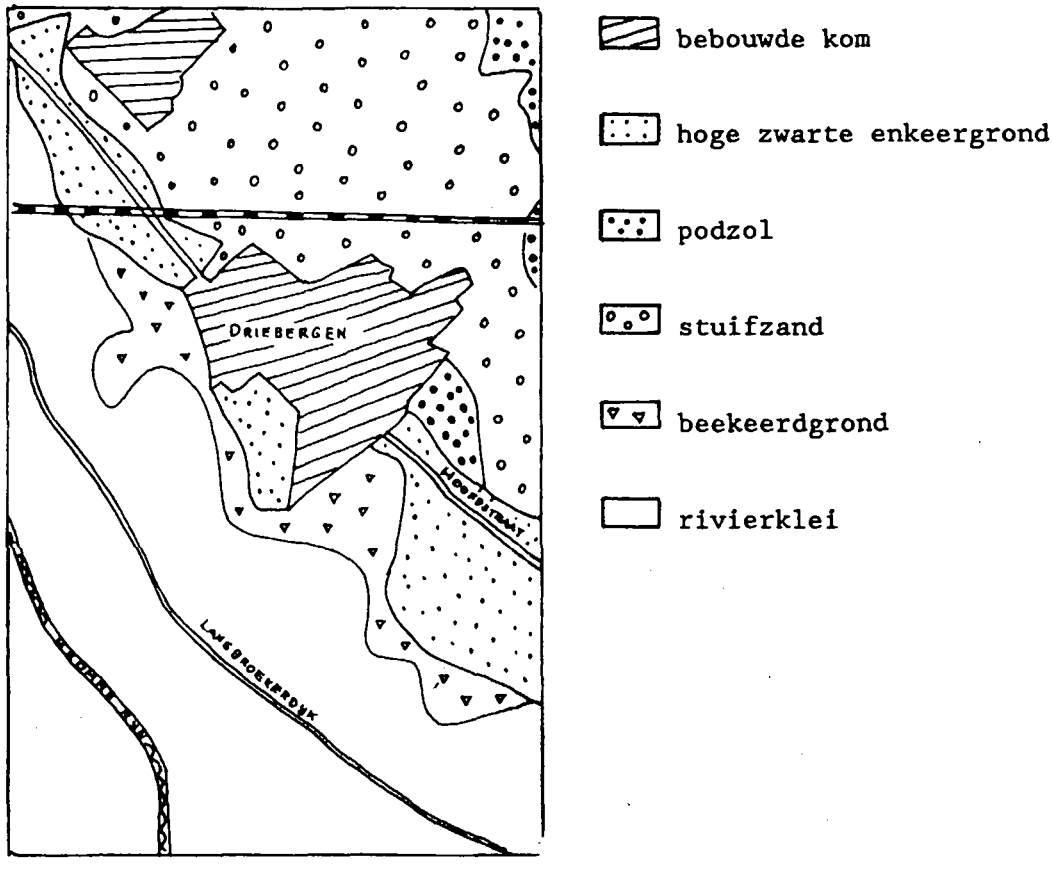

Afb. 2. Globale bodemkaart van Driebergen en omgeving.

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

Getuige enkele archeologische sporen, waaronder drie neolithische grafheuvels in het Mollebos, vond op het grondgebied van de huidige gemeente Driebergen-Rijsenburg reeds in de prehistorie bewoning plaats (zie ook Deel B, 3.1). Over deze bewoning is echter nog weinig bekend.

Mogelijk is het gebied in de Romeinse Tijd (0-400 na Chr.) bewoond geweest; bij Sterkenburg zijn enkele scherven gevonden daterend uit de Late IJzertijd/Romeinse tijd. Ook zijn enkele scherven uit de Laat-Romeinse tijd (2e helft 2de-4de eeuw n. Chr.) in het noordoosten van de gemeente gevonden.

3.2 MIDDELEEUWSE ONTGINNING

De terreingesteldheid van de Utrechtse Heuvelrug bood slechts beperkte mogelijkheden tot het aanleggen van bouwlanden. De hogere terreingedeelten waren ongeschikt om als akkerland te benutten. Grote es-complexen zoals die uit Drenthe bekend zijn, ontbreken hier. Slechts een langgerekte zone middelhoge gronden langs de flanken van de stuwwallen was voor bouwland geschikt. De akkercomplexen die hier ontstonden, staan in Utrecht bekend als 'engen'. De Driebergse engen lagen aan weerszijden van de Hoofdstraat en aan weerszijden van de Engweg, tussen de Hoofdstraat en de Hoolsloot (afb. 2 en 3).

Zowel de hoger gelegen bossen als lager gelegen broekgronden werden aanvankelijk niet in ontginning genomen. Wel werden ze onder meer gebruikt om vee te weiden, waardoor ze toch een functie vervulden binnen het landbouwbedrijf.

In de Merovingische en vooral in de Karolingische tijd (750-900 n.Chr.) nam het bewoonde areaal op de Utrechtse Heuvelrug sterk toe. In deze periode zijn veel nieuwe nederzettingen ontstaan (veelal op de plaats van vroegere bewoning) of bestaande nederzettingen gegroeid.

Het bewoonde en ontgonnen gebied werd aan de zuidwestzijde van de Utrechtse Heuvelrug begrensd door lagere broekgronden, die waren ontstaan door afzetting van komklei door de Kromme Rijn. Toen het omringende gebied, zowel op de Heuvelrug als in de Kromme Rijnstreek, al grotendeels in cultuur gebracht was, lag hier een moerasbos, in hoofdzaak bestaand uit elzenbroek. De grootste belemmering voor ontginning vormde de waterafvoer via de Kromme Rijn. 's Winters voerde de Kromme Rijn veel water vanuit de Neder-Rijn af. Bij hoge waterstanden kon door het omliggende land niet op de rivier geloosd worden en werd op het Langbroeker moeras geloosd. 's Zomers voerde de Kromme Rijn niet veel water meer; de Lek was inmiddels hoofdstroom van het Neder Rijnsysteem geworden. In 1122 werd de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd.

In het begin van de 12de eeuw was men in Driebergen vanuit het oude akkerland (de engen) begonnen de broekgronden te ontginnen in zuidwestelijke richting. Ontginning van het grootste deel van dit gebied werd echter pas mogelijk na afdamming van de

Kromme Rijn (zie w.b Driebergen, Dekker, 1983, p.183 e.v.).

Initiatiefnemer voor de ontginningen was de bisschop van Utrecht. Rond 1122 werd begonnen met de ontginning van het (later zo genoemde) Driebergerbroek, tussen de Odijkersteeg en de Veensteeg. Het ten oosten daarvan gelegen Aderwinkel is vermoedelijk iets eerder ontgonnen, evenals de kleine (naamloze) ontginning langs de Broekweg. Sterkenburg en de Vijfentwintig Hoeven werden na 1122 ontgonnen (afb. 3).

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Het landbouwsysteem op de Utrechtse Heuvelrug was gebaseerd op een gemengde agrarische bedrijfsvoering. Dit hield in dat ieder bedrijf over bouwland beschikte en daarnaast vee bezat. Na het jaar duizend kwam het accent steeds sterker op akkerbouw te liggen.

De hogere delen van de Heuvelrug waren ongeschikt om als hooiland of bouwland gebruikt te worden; ze bestonden voornamelijk uit heideterrein en werden gebruikt voor extensieve beweiding (schapen) en om plaggen en hout te winnen. Lagere gebiedsdelen, zoals de voormalige broeken, werden benut als bouwland of weiland. In oppervlakte nam de heide verreweg de eerste plaats in.

Om de vruchtbaarheid van de akkers op peil te houden werd, naast het toepassen van andere vormen van bemesting, al vroeg de methode van het opbrengen van stalmest (met heideplaggen vermengde mest), de zogenaamde potstalbemesting toegepast. Deze bemestingstechniek leidde op den duur tot een aanzienlijke ophoging van het bouwland (zie 2 Bodemgesteldheid).

het broekgebied
Na de aanleg van wetering, sloten, kaden e.d. ten tijde van de occupatie werden de percelen niet direkt over de gehele lengte ontgonnen. Eerst werd het voorste stuk, achter de boerderij, voor akkerbouw geschikt gemaakt. De rest werd gebruikt als wei- en hooiland, terwijl het achterste stuk aanvankelijk vaak woest bleef. Naderhand schoof het bodemgebruik op en werd het grootste deel van de percelen voor akkerbouw benut.

In 1815 was het grondgebruik in Driebergen en Rijsenburg als volgt: bouwland besloeg 450 morgen (1 morgen = 0.85 ha, 600 roe), vast weiland 25, hooiland 25, bossen 500, heidevelden 1700 en veengronden 1700 (Utrecht 1815 , p. 43).

3.3.2 Bebossing en parkaanleg

Ten gevolge van de eeuwenlange beweiding en hout- en plaggenwinning was reeds in de 16de eeuw op veel plaatsen vrijwel geen bos meer te vinden. Maatregelen om de bossen te beschermen tegen beweiding met schapen hadden nauwelijks succes. Pas in de tweede

helft van de 18de en in de 19de eeuw werden effectieve pogingen gedaan om door aanplant het areaal bos te vergroten.

Aanplant van bos kwam voort uit uiteenlopende motieven. Een argument dat omstreeks het jaar 1800 telde was dat men de zandverstuivingen vast wilde leggen en de heide produktiever maken door de aanleg van (naald)bos. Ook nam de aanleg van bos vanaf circa 1800 toe in de vorm van parkbos bij buitenplaatsen, landgoederen e.d.

Begin 19de eeuw gingen landgoedbezitters en andere grootgrondbezitters er toe over op grote schaal heidevelden en stuifzanden aan te kopen en te bebossen. Eén van de eersten was P.J. van Oosthuyse, eigenaar van de heerlijkheid Rijsenburg, die rond 1805 in de omgeving van Austerlitz een groot stuk heide bebostte. Ook op zijn bezit in Driebergen begon Van Oosthuyse te bebossen. Bos uit de periode 1800-1850 is in Driebergen nog aanwezig op Bornia en Dennenburg.

Zoals uit de bovenstaande cijfers uit 1815 blijkt, was aan het begin van de 19de eeuw het areaal bos nog vrij klein ten opzichte van de oppervlakte heidegronden. De voornaamste houtgewassen waren spar en grove den, gevolgd door beuk en eik(ehakhout).

Het grootste deel van de bossen op de Heuvelrug bestaat uit produktiebossen uit de periode 1870 tot 1900.

Uit de periode van de 16de, 17de en de eerste helft van de 18de eeuw resten op de Heuvelrug slechts enkele waardevolle elementen van tuinen met een formele, barokke aanleg. Rechte lanen en lanenstelsels uit deze periode zijn op enkele plaatsen nog aanwezig, bijvoorbeeld de Rijsenburgselaan, de Gezichtslaan van Sparrendaal in noordoostelijke richting, de Sterkenburgerlaan en de Kraaybeeklaan (later gedeeltelijk Weth. Verhaarlaan) als zichtlaan van Kraaybeek.

In de tweede helft van de 18de eeuw kwam aarzelend een ontwikkeling op gang waarbij 'landschappelijk' aangelegde tuinen en parken de 'formeel' aangelegde baroktuinen en parken verdrongen. De nieuwe aanleg streefde het ideale, romantische landschap na met afwisseling tussen hoog en laag, open en gesloten, nat en droog. De Heuvelrug, met zijn afwisseling van hoog en laag, werd poulair om landgoederen aan te leggen. Een voorbeeld van een vroeg-landschappelijke aanleg is Sparrendaal, één van de bezittingen van Van Oosthuyse, waar al in 1806 een kronkelpad naar een gegraven waterplasje en een hermitage (compleet met heremiet, na diens overlijden vervangen door een beweegbare pop) aangelegd waren.

Bestaande parken bij de oude, veelal in de klei-zone gelegen, kastelen of buitenhuizen werden volgens de nieuwe (landschappelijke) smaak veranderd. Soms werden in de nieuwe tuinaanleg bestaande formele elementen opgenomen. Op Sterkenburg, bijvoorbeeld, bleef een deel van de formele aanleg bewaard.

Vanaf het begin van de 19de eeuw nam de aanleg van landschappelijke parken een hoge vlucht. Landgoederen en buitenplaatsen, zowel oude als nieuwe, gingen op de schop. Nieuwe buitenplaatsen werden op hogere terreingedeeltes gesitueerd, waardoor de ook voor parkaanleg geeigende hogere zandgronden benut konden worden.

3.3.3 Delfstoffenwinning

Op het grondgebied van de gemeente Driebergen-Rijsenburg heeft zich in de periode vóór 1850 geen delfstoffenwinning van enige betekenis voorgedaan. Slechts voor lokaal gebruik is zand gewonnen.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Aan de zuidwestzijde van de Heuvelrug liep de belangrijke hoofdweg vanaf Rhenen via Leersum, Doorn, Driebergen en Zeist naar De Bilt. Deze weg maakte deel uit van een reeds uit de 10de eeuw bekende handelsweg tussen Keulen en Utrecht, de 'via regia' (koningsweg of grote heerweg) genaamd, die vanaf Arnhem over Rhenen naar Zeist en Utrecht liep. Evenwijdig aan deze weg, op veel plaatsen 'bovenweg' genaamd, liep een tweede weg, de 'benedenweg', die wat bochtiger was en die de nederzettingen onderling verbond. Op veel plaatsen tussen Zeist en Rhenen zijn de beide parallelle wegen nog herkenbaar. In Driebergen is de 'bovenweg', de huidige Arnhemse Bovenweg, en de Hoofdstraat is de oude verbindingsweg tussen de nederzettingen. Geleidelijk is de Hoofdstraat, de naam zegt het al, de belangrijkste van de twee geworden.

In het zuiden van Driebergen werd met de ontginningen van het Langbroeker moeras de Langbroekerdijk aangelegd, die het gehele (Langbroekse en Driebergse) gebied doorsneed van de Amerongerdijk in het oosten tot de Kromme Rijn bij Odijk in het westen.

Tussen de eerstgenoemde weg, de Hoofdstraat, en de Langbroekerdijk werden enkele verbindingswegen aangelegd: de Rijsenburgselaan en de Veensteeg. De Odijkersteeg en de Broekweg bestonden al in de periode vóór de ontginningen, als verbindingswegen tussen de Kromme Rijnstreek en de Utrechtse Heuvelrug. Ook de Engweg bestond al geheel of gedeeltelijk voor 1122.

Enkele wegen, meest schapendriften, liepen de Heuvelrug op, terwijl een enkele van interlokaal belang was, zoals de Traay die van Driebergen naar Maarn en van daar in de richting van Amersfoort liep. Op de kaart van Pieter van den Keere uit 1616 (afb. 4) zijn de hoofdlijnen van de infrastructuur aangegeven: globaal nw-zo de doorgaande weg Zeist-Rhenen en op enige afstand ten zuiden daarvan de Langbroekerwetering (de dijk is niet aangegeven), met daartussen de Oyckersteeg (nu Odijkerweg), en de Rysenburgersteeg (nu Rijsenburgselaan).

Vóór 1850 was de Hoofdstraat, als onderdeel van één van de 'Rijks groote wegen der 1e klasse' (Utrecht-Zeist-Rhenen-Arnhem) verhard.

3.4.2 Waterwegen

Van lokaal belang voor de zuidkant van Driebergen was de Langbroekerwetering (houttransport e.d).

Ten noorden van de Hoofdstraat liepen geen natuurlijke of gegraven waterlopen van belang.

3.4.3 Spoorwegen

In 1844 vond de aanleg plaats van het traject Utrecht-Arnhem van de Rhijnspoorweg Maatschappij. Eén van de plaatsen op de Heuvelrug die een stopplaats aan deze lijn kregen, was Driebergen, dat deze halte moest delen met Zeist. De halte lag ehter te ver van Driebergen verwijderd om in eerste instantie veel invloed te hebben (zie verder 4.1).

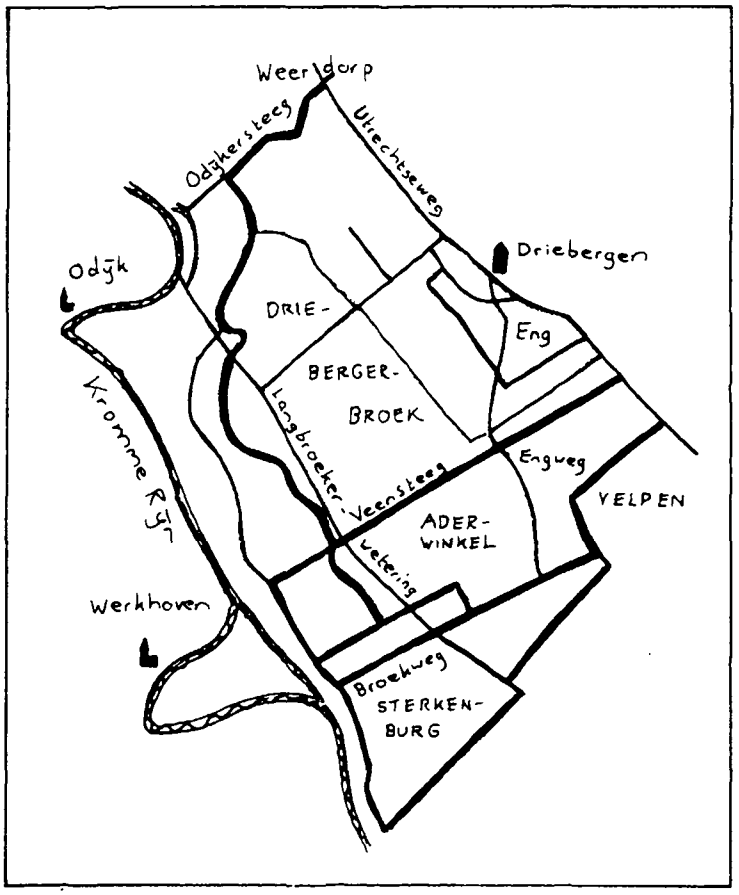

Afb. 3. Ontginningen onder Driebergen. De ontginningsgrenzen in zwart (uit: Dekker, 1983, p. 184).

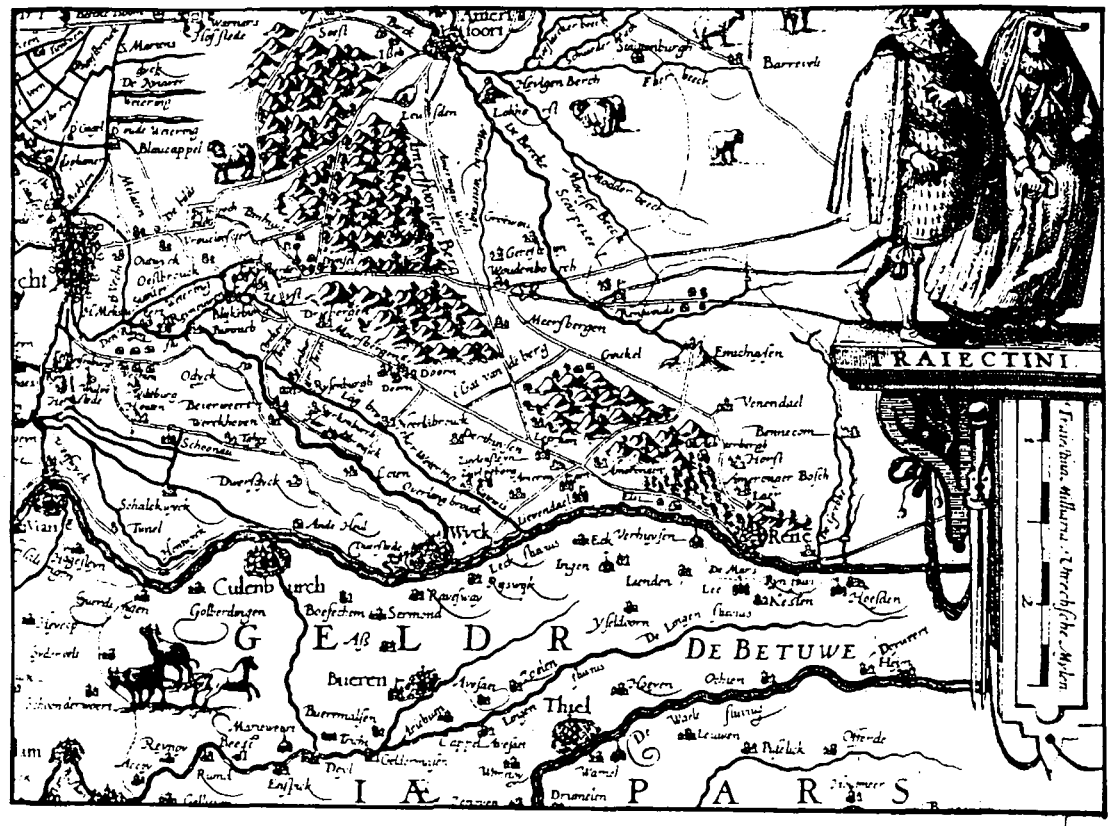

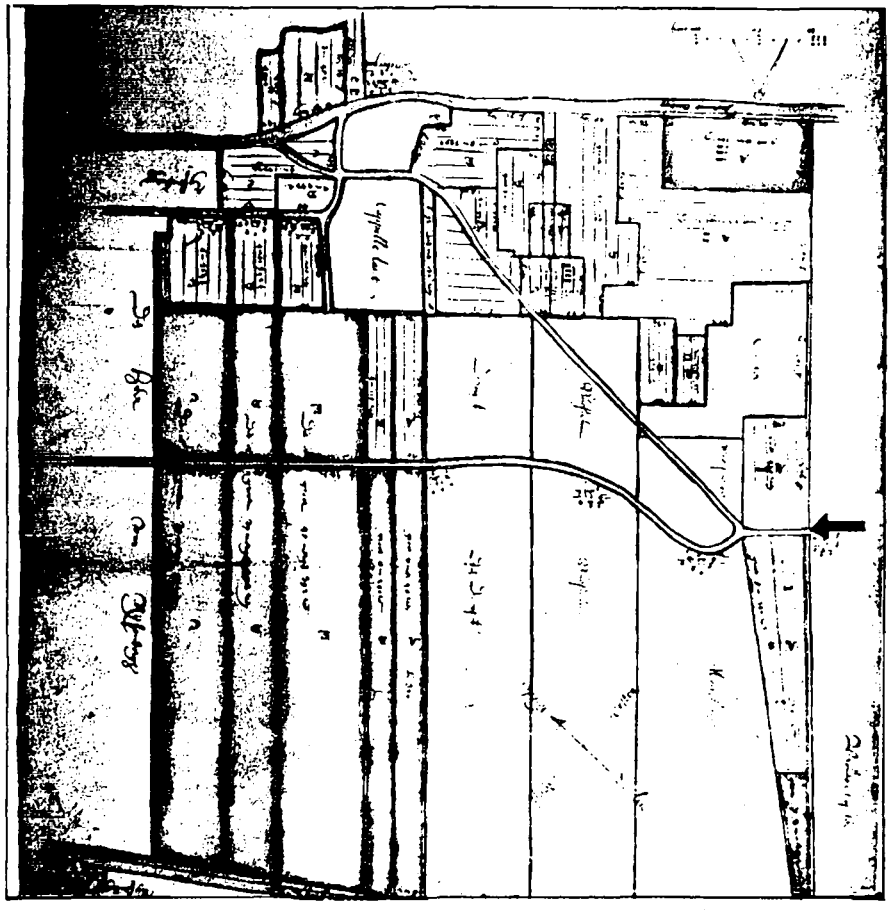

Afb. 4. Fragment van de kaart van Pieter van den Keere uit 1616.

Afb. 5. Kaart van Driebergen in 1594 (kopie 1688, R.A.U.). De weg bovenaan is de huidige Hoofdstrrat. Bij de pijl de Engweg.

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Driebergen

De meeste nederzettingen ontwikkelden zich rondom de plaatsen die in de Karolingische tijd reeds als nederzetting bestonden. Ze lagen vooral op de westflank van de Heuvelrug. De nederzettingen bestonden uit kleine agrarische gemeenschappen, die in hoge mate zelfvoorzienend waren in een periode waarin van een geld-economie nauwelijks sprake was. Latere uitbreiding van nederzettingen of de vestiging van nieuwe vond plaats in dezelfde randzone van de Heuvelrug. Het hogere deel van de Heuvelrug bleef praktisch onbewoond.

Delen van de Heuvelrug waren in de 10de eeuw als grootgrondbezit in handen van (o.a Utrechtse) kerkelijke instellingen, in de vorm van centraal geleide domeinen of van meer verspreide goederen. Ook in Weerdorp, globaal gelegen tussen het station en de Odijkerweg, was volgens een vermelding van 1262 een curtis (hof). Het domein was grotendeels in de 12de eeuw ontgonnen (Dekker, 1983, p. 131-132). Voor het overige hadden op Driebergs grondgebied kleine en verspreide goederen de overhand.

Typerend voor de dorpen aan de westflank van de Heuvelrug is de overeenkomstige structurele opzet: twee hoofdwegen (bovenweg en benedenweg) met het dorp aan de benedenweg, de akkers (eng) aansluitend aan de dorpsbebouwing aan de hoge zijde van de weg, de bebouwing in een lineair patroon langs de benedenweg, eventueel met een verdichting nabij de aan een brink gesitueerde kerk en haaks op de hoofdwegen ontsluitingswegen naar de broekgronden en de heide (schaapsdriften).

Over de geschiedenis van de nederzetting Driebergen is weinig bekend. De oudste vermelding van het dorp dateert uit 1309, Driebergen wordt dan bschreven als onderdeel van de parochie Doorn. Uit een tekst van 1381 blijkt dat in het dorp een kapel stond, de Catharinakapel. Dit kerkgebouw stond (ter plaatse van de huidige kerk) bij de kruising van de 'benedenweg', de latere Hoofdstraat, met de Traay en de Korte Dreef. Op dit punt is enige bebouwing ontstaan, behalve de kerk, ook een rechthuis/herberg en een paar boerderijen.

Op een kaart uit 1594 is de geringe omvang van het dorp duidelijk te zien: het bestaat uit niet meer dan de kerk en een handvol verspreide boerderijen (afb. 5). In 1643 telde de kerkelijke gemeente 50 huisgezinnen (gezien de toenmalige kerkelijkheid een goede indicatie voor het totaal aantal gezinnen), vijf jaar later wordt het dorp omschreven als een 'gehucht' (Harzing, 1973, p. 8, 9). In 1772 woonden er 400 mensen in Driebergen, in 1815 was het bevolkingsaantal van de voormalige gerchten Driebergen, Rijsenburg, en Sterkenburg samen 700. Er stonden 102 woonhuizen in de gemeente, waaronder 3 buitenplaatsen, 20 grote en 7 kleine boerderijen en 30 keuter- of arbeiderswoningen (Utrecht 1815, p. 43). In de gemeente stond een kousenfabriek (een initiatief van P.J. van Oosthuyse) en er woonde een aantal ambachtslieden (zie ook hieronder m.b.t Rijsenburg). De dorpskom van Driebergen bestond in 1815 nog

altijd uit niet meer dan de kerk, de pastorie, de school, het rechthuis en enkele boerderijen (afb. 6).

3.5.2 Rijsenburg

Een duidelijk voorbeeld van een gestichte nederzetting met een regelmatige plattegrond is Rijsenburg. Omstreeks 1800 waren de landerijen van de voormalige ridderhofstad en de ambachtsheerlijkheid Rijsenburg in bezit gekomen van P.J. van Oosthuyse. Op zijn initiatief werd tien jaar later door de architect Adriaan Tollens (Adrianus Tollus, 1763-1847) een plan ontworpen voor een dorpskerk en een dorpskern van 16 huizen. In 1809/10 werd aan een halfcirkelvormig pleintje een roomskatholieke kerk gebouwd, met aan weerszijden huisjes voor hoeden- en kousenmakers, spinners en wevers. De kerk werd gebouwd op de Rijsenburgsesteeg, zodat een zichtlaan ontstond vanuit zuidwestelijke richting. Tegenover de kerk verrees een herberg. De aanleg van het half-cirkelvormige pleintje is geïnspireerd op het St. Pietersplein in Rome.

In de bouwstijl van het gestichte dorp komt een sterke Franse invloed tot uitdrukking. Rijsenburg werd daarmee een zeldzaam voorbeeld van een in Empire-stijl uitgevoerde dorpskern (afb. 7).

3.5.3 Verspreide bebouwing (afb.8)

Na de ontginning van het Langbroeker moeras werden zowel aan de Langbroekerdijk als aan de Gooyerdijk boerderijen gebouwd. Aan de de Langbroekerdijk ontstond een buurtje bij het kasteel Sterkenburg. Het buurtje werd ook onder de naam Sterkenburg bekend.

Vermoedelijk in verband met de ontginningsdiepte werd het boerderijlint ten westen van de Sterkenburgerlaan verlegd naar de Engweg, zodat aan weerszijden van deze weg de percelen ongeveer even diep zouden kunnen zijn.

Op de heidevelden van de Heuvelrug werd nauwelijks gewoond, het gebied ten noorden van de Hoofdstraat bleef vrijwel leeg.

Bijzondere bebouwing op de Heuvelrug

Een 'reeks' aanzienlijke huizen werd aan de westelijke flank van de Heuvelrug, aan weerszijden van de doorgaande weg, gebouwd. Een voorbeeld is Spar en Dal, in 1754 door oud-burgemeester Jacob van Berck van Utrecht gebouwd als buitenhuis. Het huis werd gebouwd op een bestaande weg, zodat een voor- en een achterlaan werden gevormd (de voorlaan richting Austerlitz en de Achterlaan richting Langbroekerwetering). In 1805 werd het huis gekocht door P.J. van Oosthuyse, die Sparrendaal verbouwde en vergrootte.

Dennenburg werd in de zelfde tijd als Sparrendaal gebouwd door de Utrechtse burgemeester Joseph Elias van der Muelen. Het landgoed strekte zich uit van de Langbroekerwetering tot op de Utrechtse Heuvelrug. In 1815 waren er drie 'voorname' buitenplaatsen op Driebergs grondgebied: Sparrendaal, Dennenburg en Broekbergen (Utrecht 1815, p. 43).

Bijzondere bebouwing aan de Langbroekerwetering

Over de vroegste geschiedenis van de versterkte huizen in het Kromme Rijngebied is nog weinig bekend (Dekker, 1983, p. 275). Rond 1400 waren er zo'n 40. De meeste bestonden uit een woontoren op een omgracht erf met in de nabijheid een boerderij. Het merendeel van de versterkte huizen in het Kromme Rijngebied dateert uit de tweede helft van de 13de eeuw, zo ook die aan de Langbroekerwetering op het grondgebied van Driebergen. Rijsenburg werd rond 1250 gesticht (alleen het poortgebouw resteert), en Hardenbroek rond 1260. Sterkenburg is eveneens uit de 13de eeuw. De versterkte huizen kregen in de Late Middeleeuwen steeds meer een woonfunctie. Bij of aan de torens werden woonhuizen gebouwd.

Leeuwenburg is van later datum, van rond 1667 vermoedelijk. Van het huis Molenstein is vrijwel niets bekend. De huidige duiventoren in de vorm van een kapel dateert uit 1865.

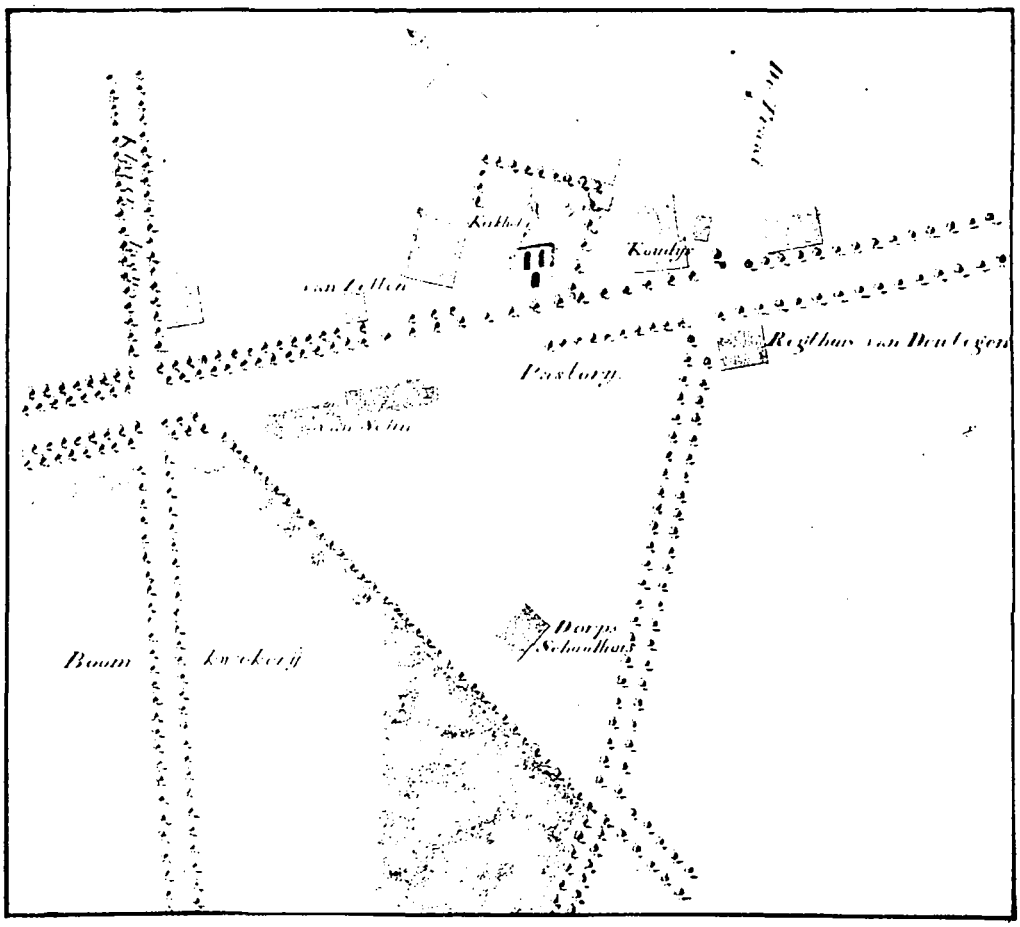

Afb. 6. De dorpskom van Driebergen rond 1814 (uit: Harzing, 1973, p. 13).

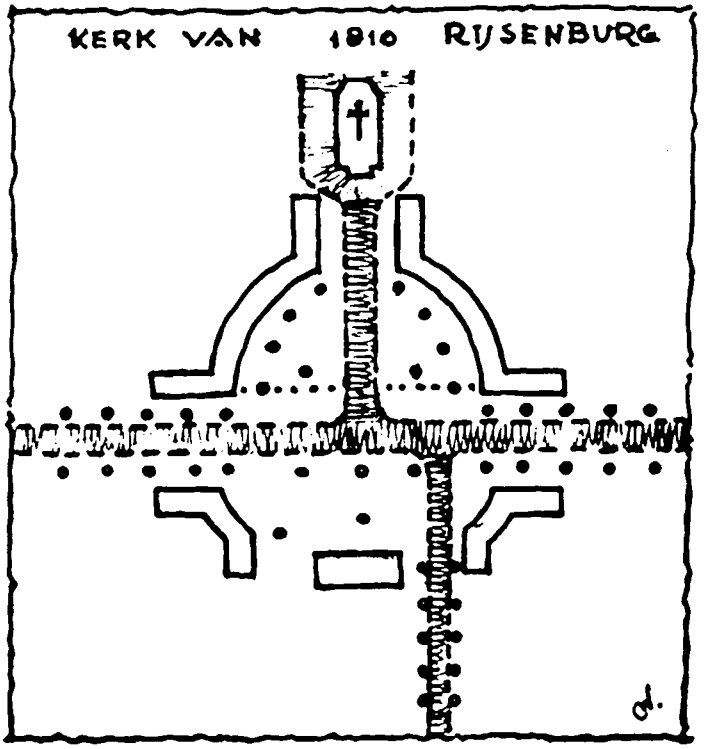

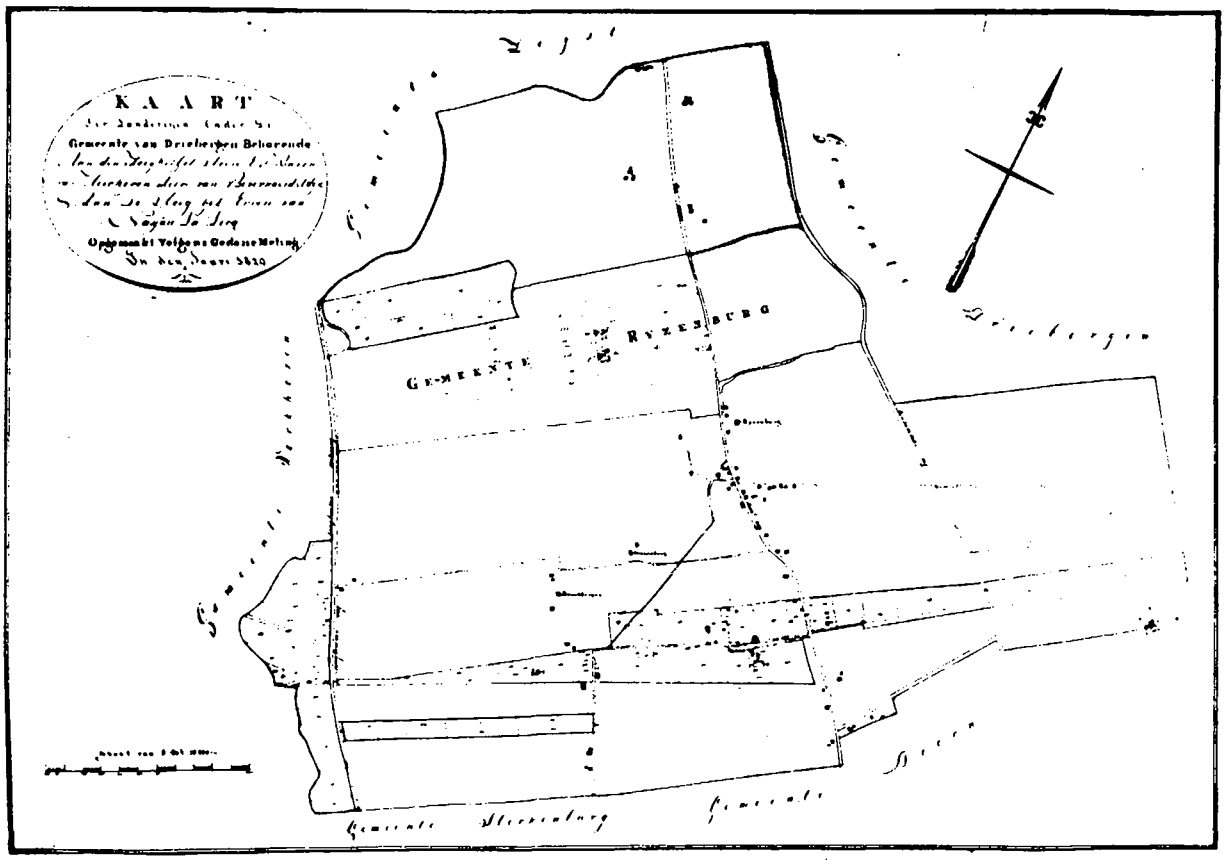

Afb. 7. Plattegrond van Rijsenburg, naar een schilderij uit circa 1810 (tek. W. Harzing, 1973, p. 73).

Afb. 8. Kaart van Driebergen en Rijsenburg uit 1829.

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

Zoals de Kaart van de Provincie Utrecht vervaardigd op last van de Heeren Staten van dat gewest uit 1862 laat zien, was Driebergen rond het midden van de 19de eeuw nog steeds een zeer klein dorp (afb. 9). De dorpskom bestond uit niet meer dan de bebouwing rond de kruispunten van de Hoofdstraat met de Traay en de Engweg. Langs de Hoofdstraat was echter het aantal buitenplaatsen toegenomen. Was in 1815 sprake van drie aanzienlijke huizen (zie hierboven), rond 1850 was dit aantal toegenomen: op de kaart zien we ook de namen van Hoogerheide, Dennenoord, Kraaybeek, Bijdorp e.a. Zeer duidelijk in het kaartbeeld is ook de (her)bebossing te zien in het gebied boven de Hoofdstraat, op het zand van de Heuvelrug. Gaandeweg veranderden de heidevelden ter plaatse in een bosgebied. Vermoedelijk was de agrarische druk op dit deel van de Heuvelrug niet zo groot; het aantal landbouwbedrijven was niet zo omvangrijk dat de heidevelden als weidegronden en om plaggen te steken in stand gehouden moesten worden. Het landschap veranderde door de bebossing en de aanleg van parken aanzienlijk. 'Buitengewoon was mijn verrassing toen ik op de weg was van Zeist tot Reijsenburg, hoe deze, door mij vroeger gekende dorre heide en zanderige weg in een aangenaam verlustigingsoord is herschapen..', schrijft men in De Godsdienstvriend van augustus 1835 (cit. in: Harzing, 1973, p.87).

Bij de aanleg van de tuinen en parkbossen werd de landschapsstijl toegepast, hoewel het kaartbeeld daarvan niet veel laat zien. Het gebied ten zuiden van de Hoofdstraat is nog grotendeels agrarisch, hoewel de landgoederen hier: Dennenburg, Broekbergen (gedeeltelijk ten zuiden en gedeeltelijk ten noorden van de Hoofdstraat gelegen) en Sterkenburg ook voor een deel uit parken en bossen bestaan.

Rijsenburg is aan de Hoofdstraat de tweede miniscule dorpskom, bestaande uit de kerk en de huizen er vlakbij. De spoorlijn die het grondgebied van Driebergen doorsnijdt heeft nog geen ruimtelijke ontwikkelingen tot gevolg gehad: behalve een logement hebben zich bij het station geen bedrijven of instellingen gevestigd. Verspreide bebouwing is in het gebied schaars. Aan de Langbroekerdijk en de Gooyerwetering staan wat huizen, evenals aan de Bovenweg, de Loolaan en de Diederichslaan. Ten noorden van de Bovenweg, in het heide- en bosgebied wordt niet gewoond.

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

Het gebied ten zuiden van de Hoofdstraat, waar het dekzand van de Heuvelrug overgaat in de komklei van het Kromme Rijngebied, behield in de periode na 1850 grotendeels het agrarisch karakter

(behalve waar overbouwing plaatsvond, zie 4.4). Als gevolg van de landbouwcrisis die in de jaren '70 van de 19de eeuw de kop op stak, verdreef veehouderij gaandeweg het gemengd bedrijf, waarin ook akkerbouw bedreven werd. Daarnaast werd in het lage gebied aan de Langbroekerwetering de griendcultuur uitgebreid, vooral die van snijgriend na circa 1880 (bij deze teelt werden de wilgetenen elk jaar afgesneden en voornamelijk voor de produktie van manden gebruikt). Een voordeel was dat voor de griendcultuur geen bedrijfsgebouwen nodig waren. Na 1945 nam de vraag naar tenen manden snel af en verminderde het areaal grienden bijgevolg in hoog tempo.

De van oudsher aanwezige hakhoutcomplexen werden van minder betekenis door de opkomst van steenkool als brandstof na 1900. Omzetting in weiland was het gevolg. Een aantal percelen is echter tot op de huidige dag bewaard gebleven, dit geldt eveneens voor het eiken- en populierenbos, dat vooral in de jaren dertig in omvang verminderde. Ook het aantal heggen e.d., die als perceelscheiding dienden, nam af na de invoering van afscheidingen met ijzerdraad.

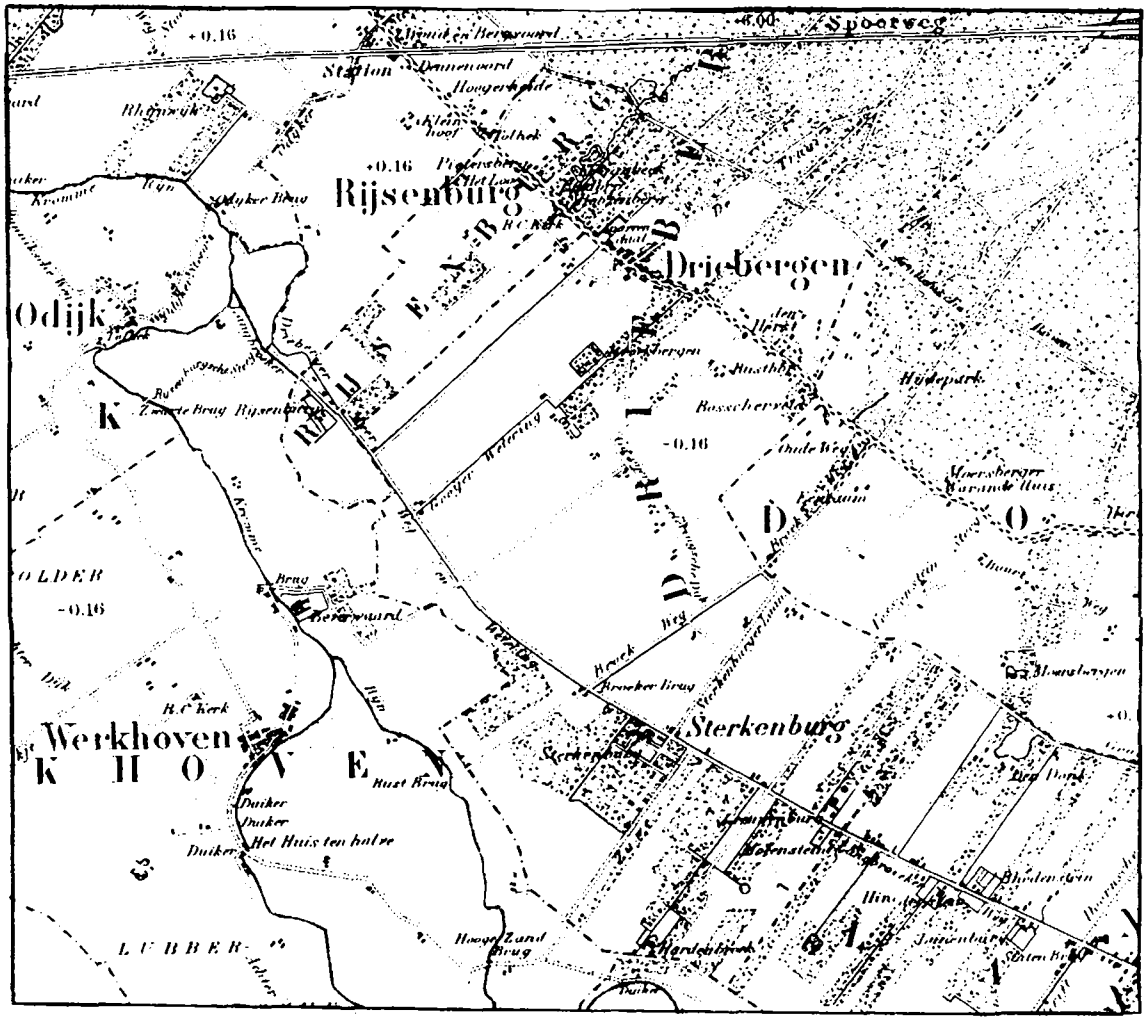

Afb. 9. Fragment van de kaart van de provincie Utrecht uit 1862.

4.2.2 Bebossing en parkaanleg

Het aantal landgoederen nam na 1850 nog toe en bestaande werden uitgebreid. De oppervlakte bossen en parken groeide hierdoor, het heide-areaal verminderde verder. Een voorbeeld van een laat tot stand gekomen landgoed is Heidestein, in 1910 gesticht door de familie De Wetstein Pfister en grotendeels bebost.

Bij de tuinen en parken van de landgoederen vond na 1850 een verdere verlandschappelijking plaats, onder andere bij Kraaybeek, Beerschoten-Willinkshof (J.D. Zocher jr.), Dennenburg (Breitenstein), Lindenhorst, de Reehosrt, Beukenstein, Bloemenheuvel, Bornia, de Wildbaan (L.P. Zocher, circa 1860) en Sparrendaal (gedeeltelijk, rond 1857). In mindere (Kraaybeek) of meerdere (Beerschoten-Willinkshof) mate zijn deze parken nog aanwezig. Uiteindelijk veranderde het gebied ten noorden van de Hoofdstraat, afgezien van de dorpsuitbreiding van vooral Driebergen (zie 4.4) in een park- en bosgebied.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Wegen

In de infrastructuur vonden in de periode tussen 1850 en 1940 geen grote veranderingen plaats. Een aantal straten werd tussen de Hoofdstraat en de Bovenweg aangelegd (zie hieronder 4.4). De hoofstructuur veranderde hierdoor niet. De belangrijkste weg was en bleef de Hoofdstraat, waarlangs ook de stoomtram reed. Ook de Bovenweg was een doorgaande weg. De overige wegen waren secundair, interlokaal zoals de Langbroekerdijk of lokaal zoals de 'stegen' aan weerszijden van de Hoofdstraat.

Al kwamen er nauwelijks nieuwe verbindingen bij, de wegen zelf veranderden wel: steeds meer wegen werden verhard, en, in verband met de opkomst van het autoverkeer in de 20ste eeuw, verbreed.

4.3.2 De tram

Van groot belang waren de interlokale tramlijnen, vooral voor de zuidkant van de Heuvelrug. In 1879 werd de paardentramlijn Utrecht-De Bilt-Zeist geopend, in 1882 werd de lijn Zeist-station Driebergen geopend. Nog in hetzelfde jaar werd begonnen de lijn, als stoomtram, richting Arnhem door te trekken. De lijn, die later geëlectrifeerd werd, heeft tot 1949 bestaan.

4.4 NEDERZETTINGEN

4.4.1 Driebergen en Rijsenburg

Aanvankelijk groeide Driebergen in de jaren na 1850 betrekkelijk weinig. In 1860 telde de gemeente (zonder Rijsenburg) 336

inwoners, in 1885 472 en in 1910 678. Ondanks de betrekkelijk geringe bevolkingsgroei, deden zich enkele ruimtelijke veranderingen voor. Als gevolg van de bouw van landhuizen aan de Hoofdstraat ontstond een vrij los gestructureerd bebouwingslint, vooral aan de noordzijde van de straat. Binnen het lint werden de kleine dorpskommen van Driebergen en Rijsenburg opgenomen.

Aan de Hoofdstraat (bijgenaamd 'het miljonairsstraatje') werden vóór ca 1875 de landhuizen Bloemenheuvel, Catharina, Nijendal, Beukenhorst, Bijdorp, Bouwlust, Sterrebos, De Put, De Horst, Veldzicht en Lindenhorst gebouwd en in het laatste kwart van de 19de eeuw en de eerste decennia van de 20ste eeuw Reehorst, Hoogerweerd, Klein Hoeve, Eikenhoven, Drieburg en Bosscherveld. Op het terrein van Sparrendaal verrees in 1856-1857 het Groot Seminarie (niet meer aanwezig).

Ten noorden en ten zuiden van de Hoofdstraat vond uitbreiding van woonhuizen plaats: respectievelijk 'achter' de kerk van Rijsenburg en aan weerszijden van de Traay. Daarnaast werd gebouwd aan oudere lanen als de Loolaan en de Diederichslaan.

In Rijsenburg werden ten zuiden en ten westen van de kerk vóór 1900 de Van Vrijberghestraat, de Van Rijckevorselstraat en de Florastraat aangelegd en kort na 1900 de huidige Prins Hendriklaan, de Koningin Wilhelminalaan, de Emmalaan en de Jan Glaudemanslaan. Er werden voornamelijk villa's en middenstandswoningen gebouwd aan deze lanen.

In Driebergen werd gebouwd aan de Traay en de Bosstraat en er werden enkele straten tussen deze wegen aangelegd: de huidige Dr. Hermansstraat, de Burgemeesterlaan, de Secretarislaan, de Wethouderslaan, de Rozenstraat en het Van Vollenhovenpark. Ook de Lindenlaan en de Oranjelaan werden aangelegd. Ten oosten van de Traay werden de Van der Muelenstraat, de Van Wassenaarlaan en de Van Heemstrastraat aangelegd. Ook in de omgeving van de Loolaan werd gebouwd en aan de Meenkselaan, tussen de Engweg en de Hoofdstraat. Alle genoemde straten werden vóór 1906 aangelegd. Ook aan de Sportlaan werd voor dat jaar een rijtje huizen gebouwd. De bebouwing bestond grotendeels uit vrijstaande huizen van bescheiden omvang en hier en daar villa's. Het Van Vollenhovepark werd echter als villaparkje aangelegd.

De straten achter de kerk van Rijsenburg en ter weerszijden van de Traay volgen oude paden en perceelsscheidingen, vermoedelijk is hier sprake van een ad-hoc planning en niet van uitbreiding volgens plan met betrekking tot een groter gebied. Het Van Vollenhovepark heeft, met een centraal gelegen pleintje, een planmatige opzet, maar ook hier gaat het om een geheel van slechts enkele straten.

Tussen 1920 en 1940 nam het forensisme toe. Een aantal nieuwe straten werd aangelegd in het gebied ten noorden van de Arnhemse Bovenweg. Rond 1923 werd aan de Melvil van Carnebeelaan gebouwd, wat later gevolgd door aanleg van de Willem van Abcoudelaan, de De Beaufortlaan, de Willem van Gaesbeeklaan en de Nassaulaan. De Oranjelaan, de Lindelaan en de Meenkselaan werden op villapark-achtige wijze bebouwd. Ten zuiden van de Hoofdstraat vond de aanleg plaats van de Parklaan e.o. In dezelfde periode werden enkele landgoederen voor een deel verkaveld ten behoeve van villabouw, in 1924 Kraaybeek en in 1930 Sterrebos.

Met het groeien van de gemeente werd een aantal openbare, bestuurs- en nutsgebouwen gebouwd, o.a in 1875 het gemeentehuis annex postkantoor. De oude N.H kerk werd in 1927 vernieuwd.

samenvatting

Als gevolg van de de toename van het aantal langoederen na 1850 en de dorpsuitbreidingen van Driebergen en Rijsenburg, beginnend rond 1900 ontstond er gaandeweg een nederzetting. In plaats van de afzonderlijke dorpjes Driebergen en Rijsenburg en enkele landhuizen behorend bij buitenplaatsen, kwam een los gestructureerde nederzetting tot stand, waarin de Hoofdstraat het belangrijkste structuurelement werd en de oude dwarswegen richting Heuvelrug en richting Langbroekerwetering als verbindingen gingen functioneren tussen de centrale as en nieuwbouwwijkjes, dan wel de nieuwbouw in de vorm van verdichting aan al langer bestaande wegen. Aan de Hoofdstraat waren de landhuizen, en ook de voornaamste villas gesitueerd, terwijl de centrale punten van zowel Driebergen als Rijsenburg eveneens aan deze weg lagen. Aangezien de weg ook de belangrijkste toenmalige verkeersroute was, werd de Hoofdstraat de centrale as van Driebergen, zoals de nederzetting in de praktijk ging heten. Rijsenburg ging in 'groot Driebergen' op (afb. 10).

4.4.2 Verspreide bebouwing

In het patroon van de verspreide bebouwing die niet in het grotere geheel van het dorp Driebergen werd opgenomen, veranderde na 1850 vrijwel niets.

Huizen op de Heuvelrug en kastelen aan de wetering

Met de opkomst van de Heuvelrug als favoriete streek om buitenplaatsen en landhuizen aan te leggen raakte het Kromme Rijngebied enigszins in de vergetelheid. De kastelen werden in enkele gevallen zelfs verlaten en gesloopt. De overblijvende werden in de loop van de 19de eeuw verbouwd volgens de toen heersende smaak (neo stijlen). Aan de Langbroekerwetering werden Sterkenburg (rond 1850) en Leeuwenburg (rond 1860) ingrijpend verbouwd. Het huis Hardenbroek werd niet gewijzigd, het 18de eeuwse aanzien bleef goeddeels bewaard.

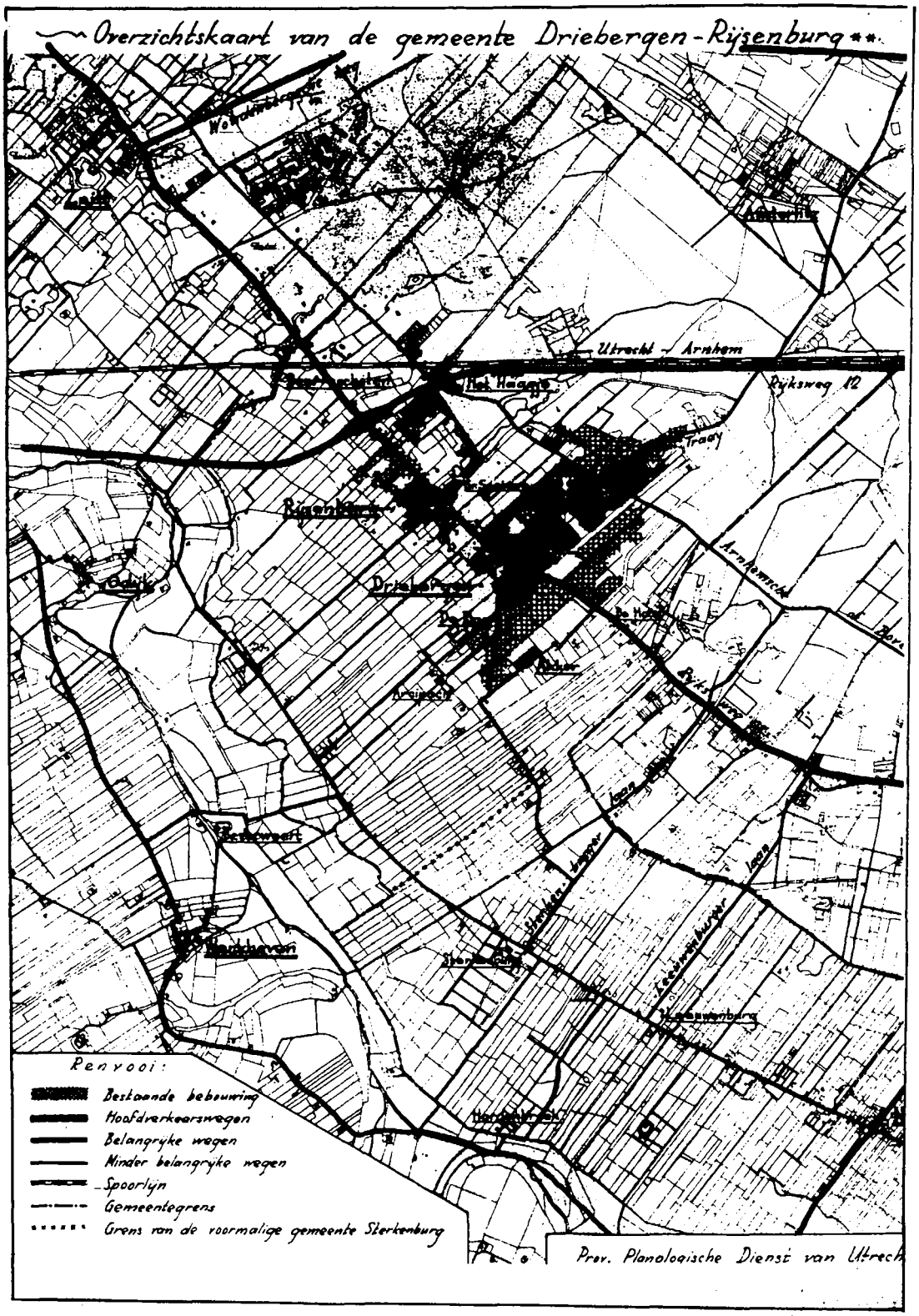

Afb. 10. Driebergen rond 1950.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

In de jaren na 1945 groeide Driebergen zeer sterk. Het gebied tussen de Hoofdstraat en de Bovenweg werd grotendeels volgebouwd, terwijl de bebouwing ook ten zuiden van de Hoofdstraat sterk werd uitgebreid. Het merendeel van de bebouwing kwam in de jaren zestig en zeventig tot stand. De gemeente wordt doorsneden door de snelweg Utrecht-Arnhem (Rijksweg 12). Het gedeelte Utrecht-Maarsbergen, dat door Driebergen loopt, werd begin 1949 geopend.

Het huis Sparrendaal werd na de restauratie, die in 1957 begon, in gebruik genomen als gemeentehuis.

Op het Seminarie-terrein verrees na afbraak van de oude bebouwing een grootschalig nieuwbouwproject.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Dorpskernen vóór 1850: Driebergen en Rijsenburg

De dorpskern Driebergen, voor zover daar in strikte zin ooit sprake van is geweest, is thans visueel nog nauwelijks herkenbaar. De structuur van het dorp, zoals die rond 1850 aanwezig was, is echter bewaard gebleven en wordt gevormd door de kruising van de Hoofdstraat met de Traay en de Engweg. De bebouwing is voor het overgrote deel van na 1850 en wordt gedomineerd door de bebouwing aan de Hoofdstraat, met name de N.H.-kerk uit 1927. Er staan slechts enkele oudere panden, zoals het voormalige hotel De Prins van Oranje.

De planmatig opgezette dorpskern Rijsenburg is sinds de aanleg in 1809/1810 noch in sructureel opzicht, noch wat betreft de bebouwing, sterk veranderd. De opzet wordt gedomineerd door het halfronde pleintje met de centraal geplaatste kerk en aan weerszijden de gesloten gevelwanden van de lage bebouwing. Het pleintje is gesitueerd aan de Hoofdstraat, die ter plaaste dus een deel van de ruimtelijke structuur van Rijsenburg vormt. De bebouwing aan de zuidzijde van de Hoofdstraat sluit aan bij die op het pleintje, zoals de horeca-gelegenheid Het wapen van Rijsenburg. Door verbreding van de Hoofdstraat is de samenhang tussen de verschillende onderdelen van de ruimtelijke structuur in visueel opzicht verzwakt.

1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940

Een groot deel van de uitbreiding van zowel Driebergen als Rijsenburg uit de periode 1850-1940 komt in deze paragraaf aan de orde. Het gaat dan om het gebied rond de kerk van Rijsenburg: Diederichslaan, Buzziburglaan e.o., Dr. Schaepmanlaan e.o., verder om het gebied rond de Loolaan, dan het grootste deel van het gebied tussen de Bosstraat en de Traay, voorts de Van Wassenaerlaan e.o., de Buntlaan e.o. en tenslotte de Meenkselaan met de omgeving.

In structureel opzicht worden deze gebieden gedomineerd door enkele belangrijke wegen van vóór 1850: Hoofdstraat, Traay en Engweg. Bij de uitbreidingen werd gebruik gemaakt van bestaande paden en perceelsscheidingen min of meer haaks op of parallel aan de genoemde wegen.

De functie in de dorpsgebieden is hoofdzakelijk wonen, al is aan de Trray van oudsher de winkelfunctie sterk ontwikkeld. Hier en daar komt ook enige bedrijvigheid voor.

De bebouwing is zeer divers en varieert van zeer bescheiden (arbeiders)woningen tot herenhuizen en villa's. Een groot deel van de bebouwing bestaat uit losstaande panden (waaronder veel twee-onder-één-kap huizen), met zowel voor- als achtertuin. In de meeste straten is in een doorgaande rooilijn gebouwd. De huizen zijn 1 à 2 bouwlagen hoog. De aanwezigheid van de vele tuinen, het voorkomen van bomen in een aantal straten en de over het

algemeen vrij geringe bouwhoogte verlenen de genoemde gebieden een 'dorps' aanzien.

Vanwege het aanzienlijk karakter van een deel van de bebouwing is het onderscheid tussen 'dorpsgebied 1850-1940' en 'villawijk' niet altijd even duidelijk. De voor een villawijk kenmerkende structuur en/of het overwegen van villa-bebouwing vinden we echter op slechts enkele plaatsen (zie 1.1.4).

1.1.3 Buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940

Zoals hierboven is beschreven, nam het aantal landgoederen en buitenplaatsen aan de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug in de loop van de 19de eeuw sterk toe. In Driebergen betekende dit een toename langs de Hoofdstraat, waar een vrij los lint van buitenplaatsen en landgoederen ontstond. Door de uitbreidng van de dorpsbebouwing van Rijsenburg en Driebergen zijn hiervan slechts delen bewaard gebleven. Het gaat dan om de buitenplaatsen (waarvan enkele van vóór 1850 dateren): Bornia, De Reehorst, Beerschoten-Willinkshof, Bloemenheuvel, Nijendal, Beukenhorst, Beukenstein, Kraaybeek, Bijdorp, Seminarium, Sparrendaal, De Wildbaan, Welgelegen, Veldzigt, Drieburg, en de Horst. Van al deze buitenplaatsen zijn belangrijke delen bewaard gebleven (hoofdgebouw en/of park).

Het belangrijkste structuurelement in het gebied is de Hoofdstraat, waaraan de huizen, op meer of mindere afstand, gesitueerd zijn. De monumentale gebouwen liggen (tenzij ze zijn ingebouwd) in een park of tuin met doorgaans planmatige structuur (landschappelijke aanleg). De landhuizen, de ruime opzet van de oorspronkelijke aanleg en het vele groen zijn bepalend voor de visuele karakteristiek van het gebied. Afbreuk wordt gedaan door nieuwbouw naast en achter de landhuizen, het opdringen van nieuwbouw aan de randen van de buitenplaatsen en door het karakter van de Hoofdstraat als belangrijkste verkeersweg van Driebergen.

Heidestein tenslotte is een uitgestrekt landgoed ten noorden van de Arnhemse Bovenweg. Vanwege de aansluiting op Bornia en Willinkshof is Heidestein tot de buitenplaatsen binnen de bebouwde kom gerekend, hoewel een aanzienlijk deel van het grondgebied buiten de bebouwde kom ligt. Er is op Heidestein geen hoofdgebouw meer aanwezig. Verschillende elementen van de oorspronkelijke park-structuur zijn nog aanwezig, met name in het padenstelsel. Tevens zijn restanten van de min of meer landschappelijke aanleg bewaard gebleven.

1.1.4 Villagebieden 1850-1940

Als vermeld (in 1.1.2) is de grens tussen 'vilagebied 1850-1940' en 'dorpsgebied 1850-1940' niet altijd even duidelijk: in de laatstgenoemde categorie staan immers ook villa's voor. Als villagebied worden hier slechts beschreven de gebieden waarin villabebouwing overheerst en die min of meer als villapark zijn aangelegd: het Van Vollenhovepark/Burgemeesterpark, Park Welgelegen/Nassaulaan e.o./Parklaan e.o. en Jacob van

Gaesbeeklaan e.o. De structuur van deze gebieden wordt bepaald door gebogen lanen, met bomen beplant. Hierdoor wordt een idee van beslotenheid gecreëerd (invloed landschapsstijl). Het gebied rond Park Welgelegen en het Van Vollenhovepark/Burgemeesterpark hebben de meest uitgewerkte structuur, met enkele rondlopende lanen en dwarsverbindingen. De villagebieden hebben hierdoor een eigen plattegrond die min of meer losstaat van de hoofdstructuur van Driebergen.

De merendeels grote villa's staan op ruime kavels en worden door een voortuin van de weg gescheiden. De laanbeplanting, de aanzienlijke bebouwing en de grote tuinen zijn bepalend voor de visuele karakteristiek van de villagebieden.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940

Naast de buitenplaatsen aan de Hoofdstraat die als binnen de bebouwde kom gelegen in 1.1.3 zijn beschreven, liggen er in de gemeente nog enkele buitenplaatsen en landgoederen buiten de bebouwde kom. Hieronder vallen de kastelen aan de Langbroekerwetering en het landgoed Dennenburg.

De kastelen aan de wetering zijn Hardenbroek, Sterkenburg en Leeuwenburg. Rijsenburg en Molenstein blijven hier buiten beschouwing: huis en aanleg zijn vrijwel geheel verdwenen.

De middeleeuwse woontorens, waarop Hardenbroek en Sterkenburg teruggaan, werden gebouwd binnen de structuur van de cope-verkaveling. Ook het van later datum daterende Leeuwenburg is in het grotere geheel van de cope-ontginningen ingebed.

Over het algemeen liggen de kastelen wat verder van de weg dan de boerderijen. Hardenbroek ligt zelfs aan het andere eind van de kavel en is in feite gericht op de weg langs de Kromme Rijn. De huizen liggen in een park of tuin met een planmatige structuur. De monumentale gebouwen met hun rijk beplante terreinen zijn medebepalend voor de visuele karakteristiek van de Langbroekerwetering.

Het huidige Dennenburg is het restant van een landgoed dat zich uitstrekte van de Langbroekerwetering tot aan de Arnhemse Bovenweg. De buitenplaats, met hoofdgebouw uit 1890, ligt aan de rand van de bebouwde kom ten zuidwesten van de Engweg. Het huidige terrein is, evenals de bovengenoemde, in de langwerpige, rechthoekige structuur van de cope-verkaveling ingepast. De interne structuur wordt bepaald door een centrale oprijlaan en een 19de-eeuwse landschappelijke aanleg met kronkelpaden, vijver e.d. Aan de rand is het klooster Arca Pacis gelegen, het vroegere huis Broekbergen.

1.2.2 Boerderijstroken (vóór 1850)

Een kenmerk van cope-ontginningen is de situering van de boerderijen aan de ontginningsbasis. In Driebergen zijn de boerderijen aan beide zijden van de ontginningsbasis, de

Langbroekerwetering en -dijk gesitueerd. De boerderijen aan de noordzijde staan aan de wetering, die aan de zuidzijde aan de Langboekerdijk, tot aan Strekenburg. Tussen de gemeentegrens in het oosten en de Sterkenburgerlaan in het westen is langs de Langbroekerwetering derhalve aan beide zijden sprake van een boerderijlint. Ten westen van de Sterkenburgerlaan is de bebouwing te schaars om van een boerderijlint te kunnen spreken. Het bebouwingslint zet zich in plaats daarvan voort langs de Engweg, vermoedelijk in verband met de oorspronkelijke ontginningsdiepte (zie 3.5.3).

De spreiding van de boerderijen langs de wetering is onregelmatig. De meeste boerderijen staan vooraan op de kavels, van de weg of de wetering gescheiden door een voorerf of -tuin. Het woongedeelte van de boerderijen is naar de weg gekeerd, het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land.

De voortzetting van het boerderijlint langs de Engweg heeft dezelfde kenmerken, zij het dat hier geen wetering ligt.

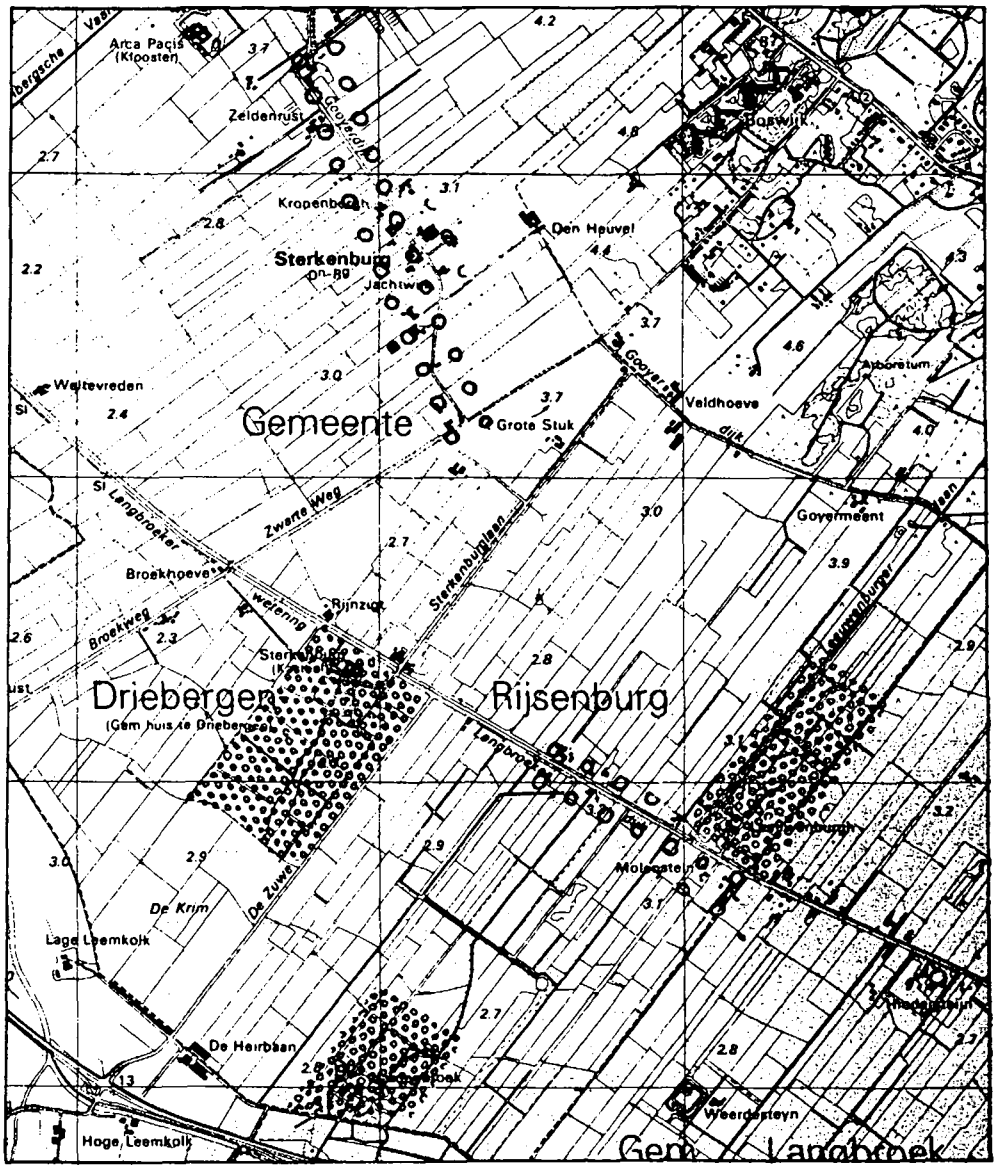

Afb. 11. Stedebouwkundige typologie van Driebergen.

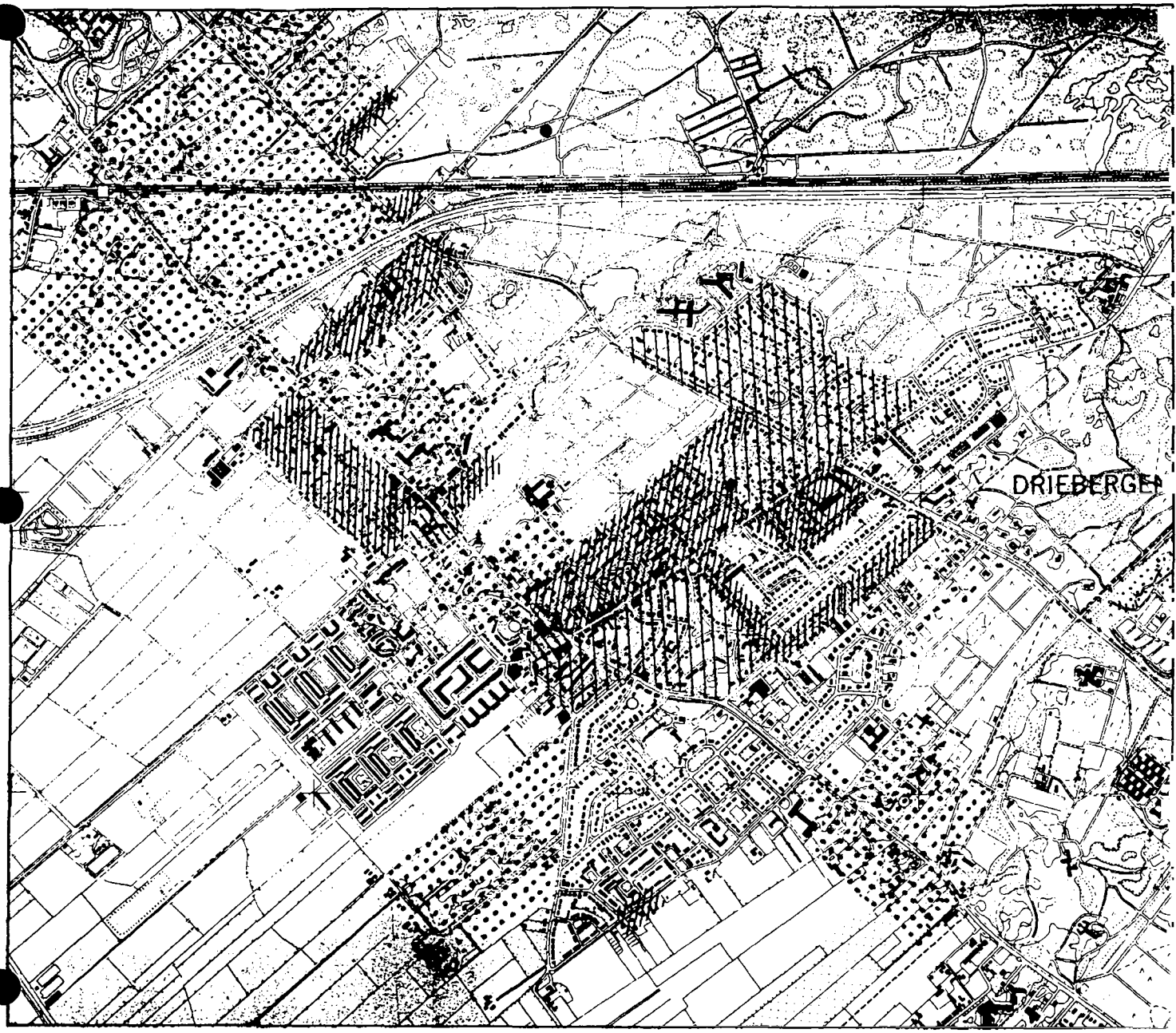

dorpskern vóór 1850

dorpsgebied 1850-1940

villagebied 1850-1940

buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940 (binnen de bebouwde kom)

boerderijstrook (vóór 1850)

buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850-1940 (buiten de bebouwde kom)

Afb. 11. Vervolg (stedebouwkundige typologie).

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied, de geïnventariseerde objecten alsmede de belangrijkste structuren conform de legenda.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter

geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw/landschapsinrichting**: de intrinsieke kwaliteit wat betreft stedebouw en/of landschapsinrichting;
   2.1 structuur: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 erfindeling: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 bebouwing: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 specifieke uitdrukking: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 stedebouwkundig: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 innovatieve waarde: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 omgeving: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 structuur: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 erfindeling: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 bebouwing: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE DRIEBERGEN-RIJSENBURG

In de gemeente Driebergen-Rijsenburg zijn 6 gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:

1. Rijsenburg;
2. Bornia-Bloemenheuvel-Klein Heidestein-Beerschoten-Willinkshof-De Reehorst;
3. Sparrendaal-De Wildbaan-Bouwlust
4. Drieburg-De Horst-Lindenhorst-Veldzigt
5. Dennenburg-Arca Pacis
6. Langbroekerwetering

Het eerstgenoemde gebied bestaat uit een 'dorpskern vóór 1850' met de Diederichslaan als 'dorpsgebied 1850-1940'. De gebieden 2, 3 en 4 zijn 'buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940' binnen de bebouwde kom. Het 5de gebied gaat om een 'buitenplaats vóór 1850 en 1850-1940' buiten de bebouwde kom en het 6de gebied vormt een combinatie van 'boerderijstrook vóór 1850' en 'buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940'.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DBR GBW 1
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Driebergen-Rijsenburg
naam : Rijsenburg
gebiedstype : dorpskern vóór 1850/dorpsgebied 1850-1940
inv. datum : april 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 11
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen : Toelichting bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd dorpsgezicht in Rijsenburg, gemeente Driebergen-Rijsenburg. RdMz., 1967.

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door de uit 1809-1810 daterende dorpskern van Rijsenburg, met aan de overzijde van de Hoofdstraat de Diederichslaan. De historisch-ruimtelijke structuur van de dorpskern bestaat uit het halfronde Kerkplein aan de Hoofdstraat. De bebouwing aan het plein is goeddeels gaaf en oorspronkelijk, evenals die daar tegenover aan de Hoofdstraat. Structuur en bebouwing vormen een zeer waardevolle combinatie. Deze waarde is bovendien zeer groot daar het hier één van de zeer weinige geplande dorpskernen in Nederland betreft.
De visuele karakteristiek wordt 'behoudens door de verschijningsvorm van de bebouwing bepaald door de bestrating, de beplanting en details zoals de stoeppalen (..).' (RdMz, 1967). De Diederichslaan, althans voor zo ver het gaat om het gedeelte met historische bebouwing, valt onder de hierboven getypeerde 'dorpsgebieden 1850-1940'. In dit geval betreft het een globaal na

1850 aan weerszijden bebouwde, oudere laan. De waarde is gelegen in het bewaard blijven van het oorspronkelijke karakter van lommerrijke laan met enigszins statige huizen, merendeels door een voortuin van de weg gescheiden.

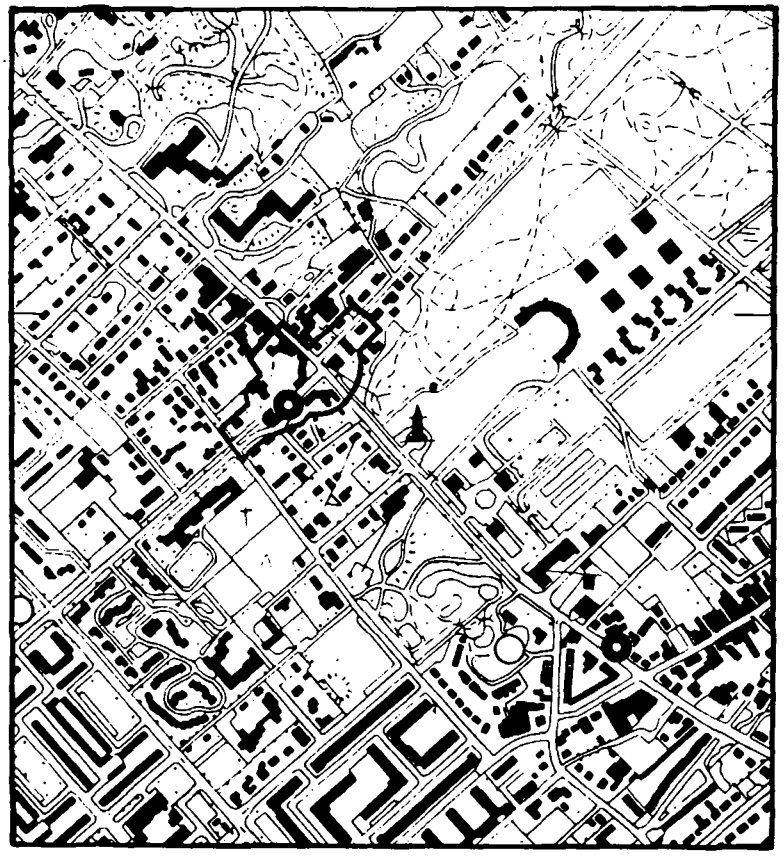

Afb. 12 Rijsenburg

5 INVENTARISATIE VAN BOUWKUNDIGE OBJECTEN

5.1. TOELICHTING

Per object zijn diverse gegevens vermeld, waaronder identificerende, historische en technische, alsmede een omschrijving, een categorie-indeling en een motivering waarom het object in de inventarisatie is opgenomen.

De motivering is verwoord volgens standaard-formuleringen. De erbij vermelde cijfers geven de mate aan waarin een en ander van belang is (aflopend van 1 tot 5, van zeer groot tot niet).

De indeling van de waarde in categorieën (aflopend van 1 tot 3) loopt in feite vooruit op de selectie-fase. Er is gekozen voor het reeds nu maken van zo 'n indeling om snel te kunnen inspelen op behoudskwesties en ter stimulering van een gemeentelijk monumentenbeleid.

De categorie-indeling is als volgt:
1: zeer waardevol op gemeentelijk niveau; van monumentale betekenis;
2: waardevol op gemeentelijk niveau; van beeldbepalende betekenis;
3: van enige waarde op gemeentelijk niveau; van beeldondersteunende betekenis.

Omtrent de zeldzaamheid van het object is nog geen uitspraak gedaan, wél omtrent de gaafheid. Met gaafheid is aangeduid in hoeverre een object zich nog in de originele toestand bevindt. De volgende onderverdeling is naar type gaafheid is gemaakt:
- gaafheid wat betreft de directe omgeving;
- gaafheid wat betreft de hoofdvorm;
- gaafheid wat betreft de detaillering.

Afkortingen
Inventar. = inventarisatie
Bijz. gebied = gebied met bijzondere waarden
Bouwk. staat = bouwkundige staat
Bouwj. = bouwjaar
Bouwj. verb. = datum verbouwing
Oorspronk. functie = oorspronkelijke functie
Vindplaats bouwtek. = vindplaats bouwtekeningen
Foto neg. nummer = fotonegatief nummer
GAD = gemeentearchief Driebergen
DAB = archief Bouwzaken gemeente Driebergen-Rijsenburg
RdMz = Rijksdienst voor de Monumentenzorg
SHBO = Stichting Historisch Boerderij Onderzoek

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DBR GBW 2
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Driebergen-Rijsenburg
naam : Bornia-Bloemenheuvel-Klein Heidestein-Beerschoten--Willinkshof-De Reehorst.
gebiedstype : buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : april 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 28
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit delen van de (vroegere) buitenplaatsen Bornia, Bloemenheuvel, Klein Heidestein, Beerschoten, Willinkshof en de Reehorst, te samen een deel van de Stichtse Lustwarande. Hieronder wordt de lange reeks landgoederen en buitenplaatsen, merendeels 19de eeuws, verstaan aan de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug en voor een groot deel gelegen langs de weg van Utrecht naar Rhenen. Als gevolg van dorpsuitbreiding, wegaanleg, afbraak en nieuwbouw op de landgoederen zijn slechts delen van de Lustwarande bewaard gebleven. Van het gedeelte met oorspronkelijk de meeste allure, tussen Zeist en Driebergen, is het 'gebied met bijzondere waarden' een onderdeel (grenzend aan een soortgelijk 'gebied met bijzondere waarden' in Zeist).

De waarde van het gebied is derhalve gelegen in het gedeeltelijk bewaard blijven van het oorspronkelijk karakter van de Stichtse Lustwarande ter plaatse: buitenplaatsen en

landgoederen gesitueerd aan weerszijden van de straatweg.

De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied wordt, zoals al aangegeven, bepaald door de Hoofdstraat met aan de noordzijde Bornia, visueel-landschappelijk overgaand in Heidestein, Willinkshof (nu park), Bloemheuvel en aan de zuidzijde Beerschoten en de Reehorst.

De structuur van de landgoederen zelf wordt bepaald door de situering van het hoofdgebouw en het padenstelsel, meestal een onderdeel van de landschappelijke aanleg. Deze interne structuur, waartoe ook elementen als waterpartijen en kunstmatige verhogingen en verlagingen behoren, bepaalt in combinatie met de beplanting (tuinen, parkbos, laanbeplanting) de visuele karakteristiek en daarmee de waardering van het gebied. In mindere mate geldt dit voor de landhuizen: op Heidestein en Willinkshof zijn geen hoofdgebouwen meer aanwezig. De resterende landhuizen dragen echter bij aan de waarde van het gebied, evenals een aantal bijgebouwen, dienstwoningen etc.

Afbreuk aan het 'gebied met bijzondere waarden' wordt gedaan door de A 12 aan de zuidzijde en het bij het station verrijzende kantorenpark in het westen. In het noorden gaat het gebied over in het Zeister 'gebied met bijzondere waarden' en aan de noordoostzijde vindt een overgang plaats naar de bossen van Heidestein.

De waarde van het agrarische gebied in het zuidwesten en het bosgebied in het noordoosten is, vanwege de visuele en functionele relatie met de landgoederen, op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

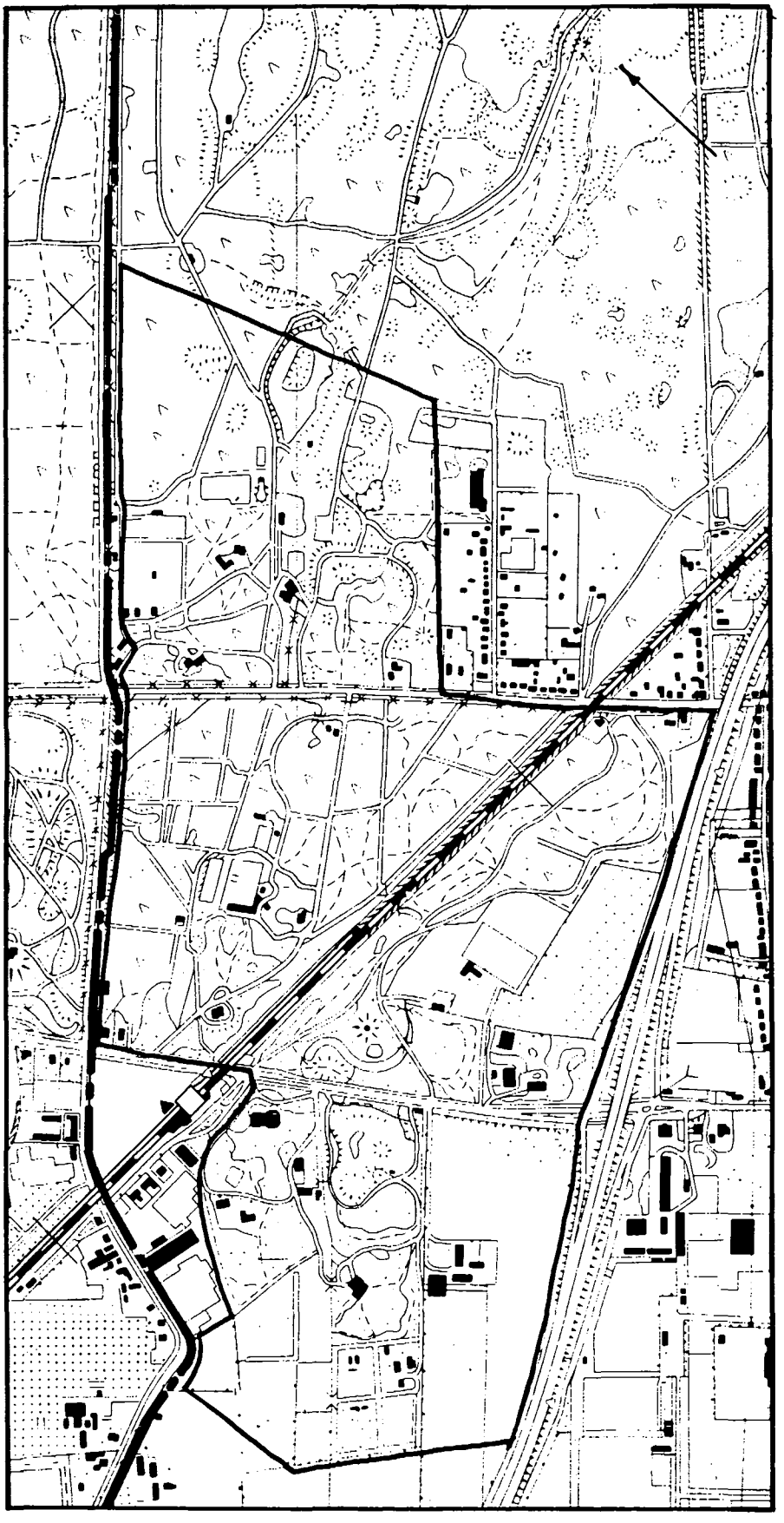

Afb.14 Bornia/Bloemenheuvel/KleinHeidestein/Beerschoten/
Willinkshof/De Reehorst

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DBR GBW 3
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Driebergen-Rijsenburg
naam : Sparrendaal-De Wildbaan-Bouwlust
gebiedstype : buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : april 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 4
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit delen van de (vroegere) buitenplaatsen Sparrendaal, De Wildbaan en Bouwlust, te samen een deel van de Stichtse Lustwarande. Hieronder wordt de lange reeks landgoederen en buitenplaatsen, merendeels 19de eeuws, verstaan aan de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug en voor een groot deel gelegen langs de weg van Utrecht naar Rhenen. Als gevolg van dorpsuitbreiding, wegaanleg, afbraak en nieuwbouw op de landgoederen zijn slechts delen van de Lustwarande bewaard gebleven. Van het gedeelte met oorspronkelijk de meeste allure, tussen Zeist en Driebergen, is het 'gebied met bijzondere waarden' een onderdeel.

De waarde van het gebied is derhalve gelegen in het gedeeltelijk bewaard blijven van het oorspronkelijk karakter van

de Stichtse Lustwarande ter plaatse: buitenplaatsen en landgoederen gesitueerd aan weerszijden van de straatweg.

De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied wordt, zoals al aangegeven, bepaald door de Hoofdstraat waaraan de buitens gelegen zijn. Daarbij gaat het aan de noordzijde om Sparrendaal, één van de oudere buitens aan de Lustwarande, met op de oorspronkelijke overplaats aan de zuidzijde De Wildbaan en Bouwlust als een latere toevoeging aan dit geheel. Zowel in structureel als in visueel opzicht is, ondanks de verbreding van de Hoofstraat en het karakter van verkeersweg, het gebied als een eenheid herkenbaar. Deze herkenbaarhied is voor de waardering van groot belang.

De interne structuur van Sparrendaal wordt bepaald door de op de weg gerichte situering van het hoofdgebouw met de flankerende bouwhuizen en het formele park met zichtlanen, bomenrijen, gazons, berceau e.d. (gedeeltelijk gereconstrueerd). Aan de overzijde van de weg zet het terrein zich voort in De Wildbaan, die structureel wordt bepaald door het padenstelsel en de waterpartij van de landschappelijke aanleg (L.P. Zocher). Op de buitenplaats is geen landhuis meer aanwezig. Bouwlust tenslotte is een 19de eeuws herenhuis in een eenvoudige tuin. De structuur als geheel bepaalt in combinatie met de beplanting (tuinen, park, laanbeplanting) in hoge mate de visuele karakteristiek en daarmee de waardering van het gebied.

Dit geldt ook voor het (gerestaureerde) huis Sparrendaal, binnen het gebied het meest monumentale en dominante bouwwerk.

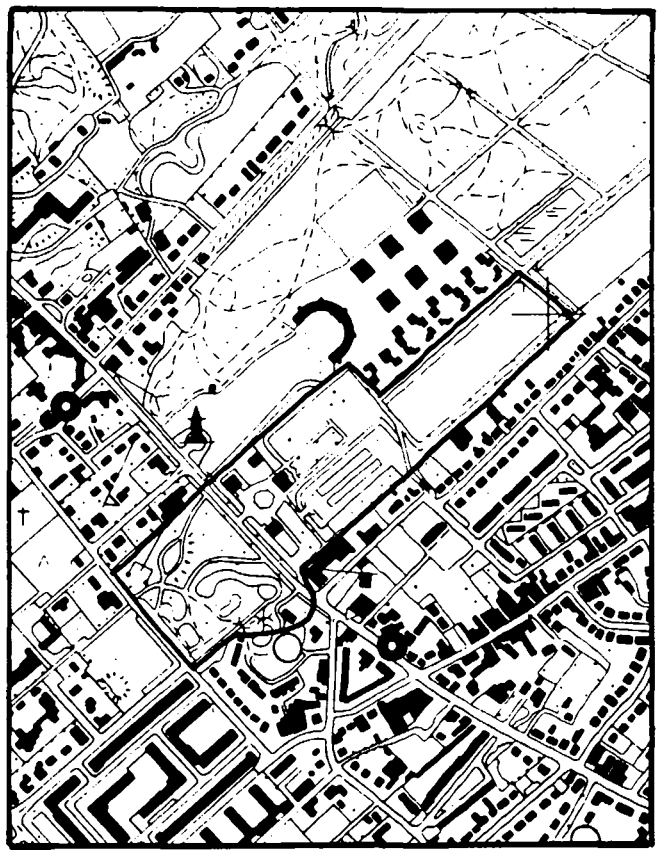

Afb. 15 Sparrendaal/De Wildbaan/Bouwlust

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DBR GBW 4
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Driebergen-Rijsenburg
naam : Drieburg-De Horst-Lindenhorst-Veldzigt
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : april 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 9
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit delen van de (vroegere) buitenplaatsen De Drieburg, De Horst, Lindenhorst en Veldzigt, te samen een deel van de Stichtse Lustwarande. Hieronder wordt de lange reeks landgoederen en buitenplaatsen, merendeels 19de eeuws, verstaan aan de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug en voor een groot deel gelegen langs de weg van Utrecht naar Rhenen. Als gevolg van dorpsuitbreiding, wegaanleg, afbraak en nieuwbouw op de landgoederen zijn slechts delen van de Lustwarande bewaard gebleven.

De waarde van het gebied is derhalve gelegen in het gedeeltelijk bewaard blijven van het oorspronkelijk karakter van de Stichtse Lustwarande ter plaatse: buitenplaatsen en landgoederen gesitueerd aan weerszijden van de straatweg.

De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied wordt, zoals al aangegeven, bepaald door de Hoofdstraat met aan de noordzijde De Horst, visueel-landschappelijk overgaand in

Hydepark (gem. Doorn, eveneens 'gebied met bijzondere waarden), en aan de zuidzijde De Drieburg, Lindenhorst en Veldzigt.

De structuur van de landgoederen zelf wordt bepaald door de situering van het hoofdgebouw en het padenstelsel, meestal een onderdeel van de landschappelijke aanleg. Deze interne structuur, waartoe ook elementen als waterpartijen en kunstmatige verhogingen en verlagingen behoren, bepaalt in combinatie met de beplanting (tuinen, parkbos, laanbeplanting) de visuele karakteristiek en daarmee de waardering van het gebied. Dit geldt eveneens voor de landhuizen die bijdragen aan de waarde van het gebied, evenals een aantal bijgebouwen, dienstwoningen etc.

Afbreuk aan het karakter van het 'gebied met bijzondere waarden' wordt gedaan door nieuwbouw op de landgoederen, zoals bij De Horst en op Veldzigt.

In het oosten grenst het gebied aan een 'gebied met bijzondere waarden' in Doorn, waartoe o.a. ook Hydepark behoort.

De waarde van het achterliggende, open agrarische gebied is, vanwege de visuele en functionele relatie met de landgoederen, op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

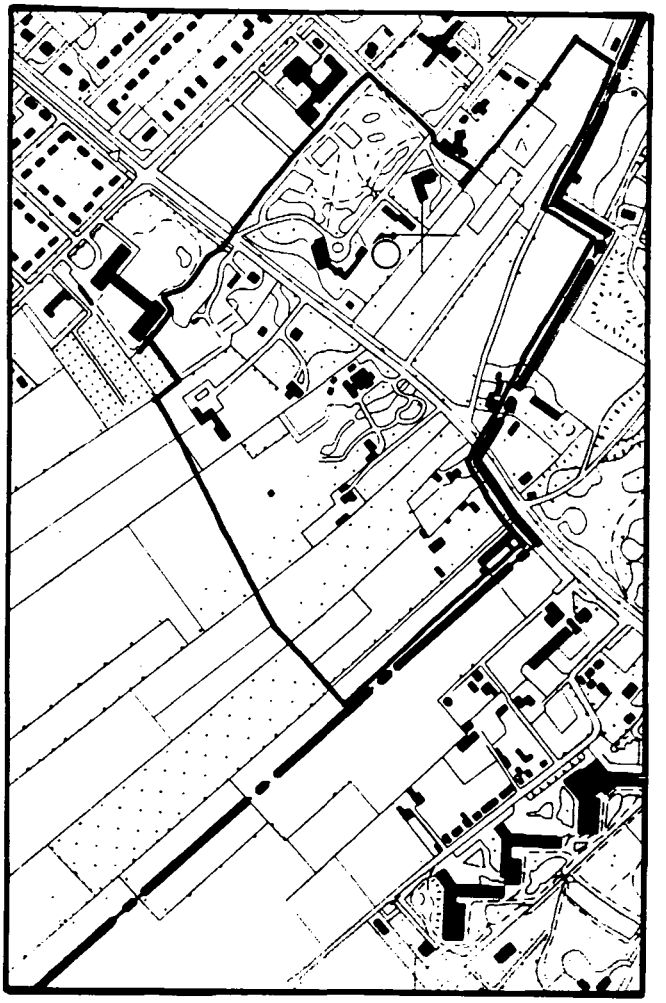

Afb, 16 Drieburg/De Horst/Lindenhorst/Veldzigt

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DBR GBW 5
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Driebergen-Rijsenburg
naam : Dennenburg-Arca Pacis
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : april 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 7
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Prov. Utrecht (R. Blijdenstein), 1991

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de buitenplaats Dennenburg, vroeger deel uitmakend van een veel groter landgoed, met aan de rand het klooster Arca Pacis, te samen een deel van de Stichtse Lustwarande. Hieronder wordt de lange reeks landgoederen en buitenplaatsen, merendeels 19de eeuws, verstaan aan de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug en voor een groot deel gelegen langs de weg van Utrecht naar Rhenen. Dennenburg is, evenals het hierboven beschreven Sparrendaal, van oudere, 17de eeuwse oorsprong en ligt wat zuidelijker dan de meeste buitens: al op de overgang naar de kleigronden van het Kromme Rijnebied.

Als gevolg van dorpsuitbreiding, wegaanleg, afbraak en nieuwbouw op de landgoederen zijn slechts delen van de Lustwarande bewaard gebleven.

De waarde van Dennenburg is derhalve gelegen in het

gedeeltelijk bewaard blijven van het oorspronkelijk karakter van de Stichtse Lustwarande ter plaatse: een buitenplaats aan de rand van de Heuvelrug, ingepast in de uit de 12de eeuw daterende verkaveling ter plaatse. Van waarde is ook de bewaard gebleven relatie tussen de buitenplaats en het achterliggend agrarisch gebied.

De structuur van de buitenplaats zelf wordt bepaald door de classicistische aanleg met latere landschappelijke toevoegingen. De belangrijkste kenmerken van deze aanleg zijn de centrale oprijlaan met aan weerszijden gecompartimenteerde percelen en daar door heen een 'Zocheriaanse wandeling', bestaand uit kronkelpaden vanaf het huis en langs de randen van het terrein. Dennenburg is één van de weinig overgebleven buitenplaatsen van de Lustwarande met een classicistische aanleg, bovendien nog voorzien van een in structuur aanwezig sterrebos. Deze relatieve zeldzaamheid is medebepalend voor de hoge waardering van het gebied.

De structuur als geheel bepaalt in combinatie met de beplanting (tuin, parkbos, laan- en randbeplanting) in hoge mate de visuele karakteristiek en is daarmee eveneens van grote invloed op de waardering van het gebied. De bebouwing draagt hier aan bij, van waarde zijn zowel het landhuis als de bijgebouwen.

Vanwege de ligging direct tegen Dennenburg en het in structuur bewaard blijven van een deel van de aanleg rond het landhuis Broekbergen, is het terrein van Arca Pacis binnen het 'gebied met bijzondere waarden getrokken'.

De waarde van het achterliggende, open agrarisch gebied is, vanwege de visuele en functionele relatie met Dennenburg en Arca Pacis, op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

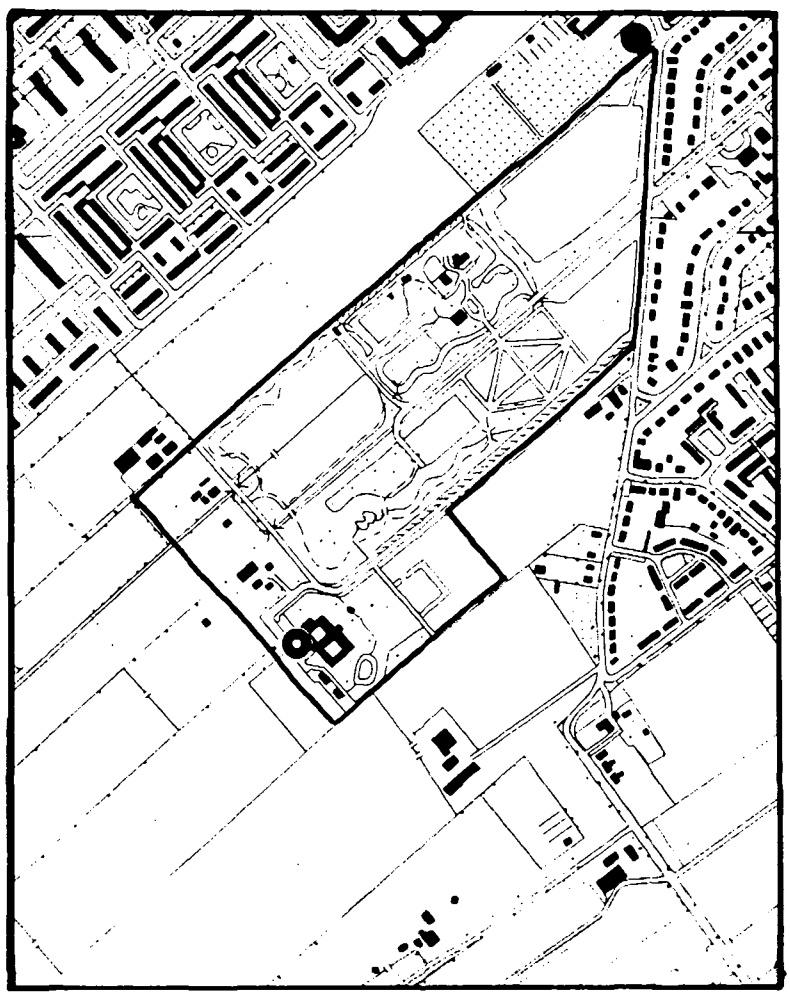

Afb. 16 Dennenburg/Arca Pacis

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DBR GBW 6
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Driebergen-Rijsenburg
naam : Langbroekerwetering
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940, boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : april 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 23
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			x
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit het DRiebergs deel van de boerderijstrook langs de Langbroekerwetering, een deel van het achterliggende land, en enkele kastelen. Het gebied sluit in het oosten aan bij een 'gebied met bijzondere waarden' in Langbroek (LGBK GBW 2). De bebouwingsstrook bestaat uit een tamelijk los boerderij-/buitenplaatslint aan weerszijden van de wetering. Het gebied is qua structuur zeer bijzonder, met de karakteristiek van een cope-ontginning in combinatie met die van een buitenplaats-ontwikkeling, en daarmee van grote waarde. Deze waarde wordt nog vermeerderd door de gaafheid van zowel structuur als bebouwing. Dit houdt in de eerste plaats in dat er in de structuur geen recente ingrijpende wijzigingen hebben plaats gevonden, zoals bijv. wegaanleg dwars op de Langbroekerdijk of overbouwing van het achterliggende land. Over de gehele lengte in het gebied is daardoor ook de dwarsopbouw van de boerderijstrook zeer gaaf. Globaal is deze opbouw: agrarisch land, erf en boerderij, Langbroekerdijk en -wetering, erf en boerderij, agrarisch land.

De kastelen Sterkenburg en Leeuwenburg zijn in het boerderijlint ingepast en liggen aan de weg, zij het wat verder van de weg af dan de meeste boerderijen. Hardenbroek ligt zelfs aan het eind van de kavel, tegen de gemeentegrens aan, en is gericht op de weg langs de Kromme Rijn. Ook bij de kastelen hebben zich geen ingrijpende wijzigingen in de structuur van de terreinen zelf en van de omgeving voorgedaan, en is de gaafheid derhalve groot.

De boerderijen in de strook zijn voor een groot deel monumentaal of beeldbepalend van aard. Ook de kastelen zijn van grote monumentale waarde. Behalve de monumentaliteit van het hoofdgebouw is soms ook sprake van waardevolle bijgebouwen.

De kasteelterreinen zijn door hun tuin- en parkaanleg duidelijk van de boerderijerven te onderscheiden, waardoor in visueel opzicht een waardevol contrast ontstaat tussen de betrekkelijke openheid van de boerderijerven en de beslotenheid van de kasteelterreinen. Deze tegenstelling is in de gehele strook manifest in de afwisseling tussen open, agrarisch land enerzijds en bossen en grienden anderzijds.

De waarde van het open agrarische gebied is, vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

Afb. 17 Langbroekerwetering

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN EN HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

3.1 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

Archeologische vindplaatsen opgenomen in: Archeologische monumenten in de provincie Utrecht, ROB en Provincie Utrecht, 1987.

1 overblijfselen van de voorburcht van het Laat-Middeleeuwse kasteel Sterkenburg (Langbroekerwetering) **M**

2 terrein waarin aanleg en overblijfselen van de Laat-Middeleeuwse ridderhofstad Rijsenburg (Langbroekerwetering) **M-ch**

3 grafheuvel (Driebergen-Mollebos) **M-ch**

M : terrein beschermd ingevolge de Monumentenwet.
(M): terrein dat op de voordracht staat voor wettelijke bescherming, maar waarbij die bescherming nog niet is geëffectueerd.
ch : cultuurhistorische waarde, significante vorm- en structuurelementen zijn duidelijk zichtbaar.

3.2 HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

Binnen het kader van het MIP is geen uitputtende studie of inventarisatie verricht naar de aanwezigheid van belangwekkende historisch-geografische elementen en structuren. Onderstaande opsomming streeft dan ook niet na volledig te zijn. Doel is meer een signalering van in het oog springende elementen en belangrijke deelstructuren, die onderdeel zijn van de historisch-ruimtelijke structuur. Op diverse plaatsen in de tekst van deel A is de historische nederzettingsstructuur uitgebreid behandeld (par. 3.5 en 4.4). Ook de infrastructuur is daar voor een belangrijk deel reeds behandeld (par. 3.4 en 4.3).

Structuurbepalende elementen van nederzettingen alsmede de reeds behandelde infrastructuur zijn in onderstaand overzicht derhalve niet opgenomen. Niet onderzocht en dus evenmin vermeld zijn bijzondere perceleringen en perceelsrandbegroeiingen. Dit overzicht beperkt zich tot een indicatieve opsomming van overige relevante historisch-landschappelijke elementen en structuren.

1 De waterstaatkundige infrastructuur met wetering en afwateringssloten aan de Langbroekerdijk.
2 Het wegenpatroon in de gemeente Driebergen, goeddeels gebaseerd op de middeleeuwse 'boven- en benedenweg', de Langbroekerdijk en de Gooyerdijk samenhangend met 1, zichtlanen en delen van padenstelsels op de buitenplaatsen.
3 Landschapselementen die samenhangen met de ontginning. Te denken valt aan zij- en achterkades, percelering en situering van de boerderijen, met name in het gebied van de Langbroekerdijk, de Gooyerdijk en de Engweg.

4 OVERZICHT VAN DE BEBOUWING

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

In de inventarisatie is één gebouw met een militaire functie opgenomen, namelijk een schuilplaats (bunker) uit de Tweede Wereldoorlog (Breullaan 1). De bunker werd door de Duitsers gebouwd. In 1952 werd hij voorzien van een ombouw in de vorm van een herenhuis. De eigenlijke functie wordt aldus verhuld.

4.2 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

In deze categorie worden in Driebergen slechts gedenktekens aangetroffen. Aan de Hoofdstraat staat een beeld, herinnerend aan de Tweede Wereldoorlog. Aan de Traay bevindt zich een bank die herinnert aan burgemeester Heemstra. Het opmerkelijkst is het monument voor dr. A. Schaepman, een bekend Rooms-Katholiek voorman (geleerde en politicus, 1844-1903). Het monument staat op het terrein waar zich het Seminarium bevond, Hoofdstraat 85. Het is opgetrokken in neo-gotische stijl, de stijl die bij uitstek met het Rooms-Katholieke geloof werd geassocieerd. De ontwerper was P.J.H. Cuypers.

4.3 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR

Aan het oude gerecht Sterkenburg herinnert een boerderij waarin vroeger tevens het rechthuis was gevestigd. Het pand dateert uit het eind van de achttiende eeuw en staat aan Sterkenburgerlaan 1.

Aan de tijd dat Driebergen en Rijsenburg verschillende gemeenten waren herinneren twee panden in de Diederichslaan: de oude veldwachterswoning (met cel) nr. 8-10; de woning aan nr. 4; die is voortgekomen uit het grondig verbouwde raadhuis.

4.4 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

In Driebergen bevinden zich verschillende kerken, soms vergezeld van een pastorie of kosterswoning.

Van de huidige kerken is de R.K. kerk St. Petrus Banden de oudste. Deze kerk vormt het centrum van het vanaf 1809 door Van Oosthuijse, heer van Rijsenburg aangelegde complex woningen rond het Kerkplein bij de Hoofdstraat. De kerk is in neo-classicistische stijl gebouwd naar ontwerp van A. Tollus. Toen de kerk werd gebouwd was het overigens niet toegestaan dat rooms-katholieke kerken als kerk herkenbaar waren. In de directe omgeving van de kerk bevinden zich de pastorie en het verenigingsgebouw.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd de Gereformeerde Kerk, Engweg 30, gebouwd. Ook de pastorie dateert uit die tijd.

Niet direct als kerk te herkennen zijn de panden 't Haagje 1

en Bouwlust 1. Beide hebben enige tijd als kerkzaal dienst gedaan. 't Haagje staat nogal achteraf en is wellicht schuilkerk geweest. Bouwlust 1 is een verbouwd koetshuis.

Op de plaats van een oude kerk werd in de vorige eeuw de Nederlandse Hervormde kerk gebouwd. Deze onderging in 1926-27 een metamorfose: ze werd (door bureau Van Velze- Oskam en anderen) vrijwel geheel vernieuwd in Amsterdamse School-stijl.

Driebergen is, naast de genoemde kerk en het verenigingsgebouw, verschillende andere Rooms-Katholieke instellingen rijk, die veelal uit het einde van de vorige eeuw dateren: het Missiehuis St. Xaverius, waarin ook een school is gevestigd (Rijsenburgselaan 11) en het klooster Arca Pacis (Engweg 44). Het Seminarie is inmiddels verdwenen.

4.5 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

Afgezien van het kerkhofje achter de R.K. kerk (met mooie gedenktekens) zijn er in Driebergen twee begraafplaatsen: de oude algemene begraafplaats aan Traay 104-106 en de R.K. begraafplaats, Drieklinken 63.

De algemene begraafplaats is volgens een eenvoudig, rechthoekig plan aangelegd. Het poortgebouw, met dienstruimten en -woning, is voorzien van vergankelijkheidssymboliek.

De R.K. begraafplaats bevindt zich nabij kerk, missiehuis en verenigingsgebouw. Opvallend is de fraaie Mariakapel in neo-gotische stijl, die het einde van de middenas accentueert.

4.6 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

Deze categorie is in Driebergen vertegenwoordigd door een deel van de oude perron overkapping van het station, Stationsweg 4 en door de overblijfselen van het smalspoor op de buitenplaats Heidestein. Het laatste werd gebruikt om zand en bouwmaterialen te vervoeren, evenals de landeigenaar en zijn familie.

Slechts weinig panden zijn specifiek gebouwd voor de detailhandel. Mooie puien zijn er aan Traay 26 en 54. Voorbeeld van een woon-winkelpand is Hoofdstraat 186-192.

4.7 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

In de inventarisatie zijn de school aan Oranjelaan 10 en de, zeer recent in antroposofische stijl gebouwde Vrije Hogeschool opgenomen. De antroposofische opvattingen hebben in de omgeving van Driebergen altijd veel ingang gevonden. De school is qua stijl en bouwvolume sterk geïnspireerd op het Goetheanum in Dornach (Zwitserland).

4.8 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Aan de Hoofdstraat bevinden zich twee oude hotels, Het Wapen van Rijsenburg (nr. 83) en De Prins van Oranje (nr. 156). Alleen het eerste is nog als restaurant in gebruik.

Terzijde van de R.K. kerk staat het Paulushuis, het rooms-katholieke verenigingsgebouw (1922, N. Andriessen; Rijsenburgselaan 2-2a).

4.9 KASTELEN, LANDHUIZEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

Het landelijke karakter van Driebergen trok in het verleden veel welgestelden uit het westen van het land aan die zich hier, zij het soms alleen 's zomers, vestigden. Vooral na aanleg van de spoorlijn, in 1844, nam deze ontwikkeling een grote vlucht. Naast buitenplaatsen die van deze ontwikkeling deel uitmaken, komen in deze paragraaf ook eerder ontstane kastelen en buitenplaatsen aan de orde. De kleine buitenplaatsen, veelal villa's, kwamen grotendeels na 1880 tot stand worden in de volgende paragraaf behandeld.

In de dertiende eeuw kwamen verschillende kastelen tot stand in het nog niet zo lang daarvoor ontgonnen land. Vooral de woontorens uit het aangrenzende Langbroek zijn bekend geworden, maar ook in Driebergen zijn nog steeds drie kastelen herkenbaar.

Vrijwel geheel verdwenen is Rijsenburg, Langbroekerdijk 4; van het grote, omgrachte kasteel resteert nog slechts een deel van het poortgebouw (gedateerd 1635).

Tegen de grens met Cothen ligt kasteel Hardenbroek (Langbroekerdijk 20-28). Ook dit kasteel stamt in eerste aanleg uit de dertiende eeuw. Verschillende malen werd het verwoest en herbouwd. Het huidige huis dateert grotendeels uit de achttiende eeuw en doet aan als een elegant paleisje. De bouwhuizen zijn nog intact en er is ook nog een portierswoning (1889). Oprijlanen herinneren aan de formele aanleg.

Kasteel Sterkenburg (Langbroekerdijk 10) heeft het meest van de drie een aan de middeleeuwen herinnerend uiterlijk. Alleen de ronde donjon is echter nog dertiende-eeuws. Het huis werd vele malen verbouwd. Bepalend voor het huidige aanzien was de verbouwing van 1848. Het kasteel werd toen in een op Engelse voorbeelden geïnspireerde, neo-gotische stijl verbouwd en uitgebreid. Toen kwam ook de vierkante toren tot stand. Uit deze tijd stamt tevens de torenvormige duivenslag. Het kasteel is nog steeds omgracht. Een ander deel van de oude aanleg dat nog steeds (gedeeltelijk) aanwezig is, is de oude moestuin. De orangerie is fors verbouwd en dient nu als woning. Vele boerderijen aan Broekweg, Dwarsweg, Sterkenburgerlaan en dergelijke hoorden vroeger bij het kasteel. Ze zijn te herkennen aan de rood-wit-groene luiken.

Het huis Leeuwenburg (Langbroekerdijk 39-41), evenals Hardenbroek gelegen op een zeer lang, rechthoekig perceel, heeft geen middeleeuwse voorganger. Wellicht werd in 1667 met de bouw

van het huis begonnen, in Hollands-classicistische stijl. In de negentiende eeuw werden zowel in- als exterieur fors gewijzigd. Van de formeel aangelegde tuin zijn nog diverse elementen aanwezig, zoals een berceau, een vijver en lanen. Evenals Sterkenburg omvatte Leeuwenburg vele boerderijen, gelegen aan Langbroeker- en Gooijerdijk en herkenbaar aan groen-geel-blauwe luiken. Aan Gooijerdijk 30 ligt de boswachterswoning.

Tegenover Leeuwenburg, ter hoogte van Langbroekerdijk 36-38, staat Molenstein. Het gebouwtje omvat een duivenslag en een jachtkamer. Er wordt echter al veel eerder melding van gemaakt, in de zeventiende eeuw. Een renovatie in de vorige eeuw gaf aan Molenstein het huidige uiterlijk. De neo-gotische stijl en het bouwvolume geven het gebouw nu het aanzien van een kapel.

Uit de zeventiende eeuw dateren twee mooie buitenplaatsen, Dennenburg (Engweg 34) en Sparrendaal (Hoofdstraat 87-91). Dennenburg is rond 1890 compleet verbouwd, maar de situering (in een grotendeels formeel park, met boerderij en koetshuis) is nog gaaf.

Het huidige Sparrendaal dateert uit 1754. Het heeft weliswaar nog mooie bouwhuizen en tuinen, maar de verstedelijking eromheen heeft het karakter van de buitenplaats aangetast. Van belang is wel het elegante, gedeeltelijk achttiende-eeuwse interieur. De vijvers in de tuin zijn gedecimeerd.

Driebergen maakt deel uit van de Stichtse Lustwarande -een strook van buitenplaatsen langs de weg Utrecht-Rhenen. Opmerkelijk is overigens het steeds minder deftige aanzien naarmate men verder van Utrecht af geraakt. De meeste grote buitenplaatsen zijn tussen 1844 (aanleg van de spoorlijn) en ongeveer 1880 ontstaan. Ze liggen alle aan of bij de Hoofdstraat. Het enigszins geaccidenteerde terrein leende zich goed voor het aanleggen van landschappelijke tuinen. Belangrijke buitenplaatsen zijn Bornia (1850; Hoofdstraat 9-15), Beerschoten-Willinkshof (rond 1850 ?; Hoofdstraat 21; het huis is gesloopt), Wildbaan (idem; Hoofdstraat) en Bloemenheuvel (rond 1860-70; Hoofdstraat 25). Een aantal koetshuizen, hekwerken, overplaatsen en dergelijke is nog aanwezig. De tuinen zijn vaak verkleind en veranderd. Een buiten als Bornia omvatte ook grote stukken woeste grond, die veelal werden bebost. Op Bornia zijn nog verschillende arbeiderswoningen aanwezig (Drift 36; Bornia 2-5).

Enkele buitens zijn nu als openbaar park in gebruik. De zogenaamde Heidetuin (geen voormalige buitenplaats) aan de Verhaarlaan is aangelegd op een aan de gemeente nagelaten stuk grond.

4.10 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

Een grote verscheidenheid aan stijlen en typen is in Driebergen te vinden. Achtereenvolgens komen hieronder aan de orde: herenhuizen, villa's en landhuizen; burger- en middenstandswoningen; arbeiderswoningen.

Voor de welgestelden werden grote of kleine herenhuizen, villa's en landhuizen gebouwd. Populaire straten voor vestiging waren de Hoofdstraat, de Arnhemse Bovenweg, de Buntlaan en de Emma-, Hendrik- en Wilhelminalaan.

Herenhuizen werden veel gebouwd, vooral aan de Hoofdstraat. De bouw van dit type ligt waarschijnlijk in het verlengde van de buitenplaats-ontwikkeling. De hier bedoelde herenhuizen zijn echter bescheidener van opzet dan de buitenplaatsen, vooral wat grootte van de tuin betreft. Typisch voor het herenhuis zijn de symmetrische voorgevel, het blokvormige volume en de twee bouwlagen. De decoratie is meestal neo-classicistisch. Mooie voorbeelden zijn Hoofdstraat 43, 60-62 en 65.

Het meest uitgevoerde type is de villa: één of twee bouwlagen, of een combinatie daarvan, met een a-symmetrische voorgevel. Vrijwel alle villa's zijn gedecoreerd in chaletstijl en/of neo-renaissance (zie Hoofdstraat 74, 84, 178 en 180). Uitzonderlijk zijn de villa's door A. Tepe (1879; Hoofdstraat 49), met neo-gotische details en de villa in Jugendstil (rond 1904-5; Hogesteeg 2). Villa's werden voornamelijk gebouwd tussen 1880 en 1910. De bouw van de zeer grote buitenplaatsen was inmiddels tot stilstand gekomen: er was minder grond beschikbaar; 'buiten wonen' werd ook voor de minder rijken mogelijk.

Het landhuis-type werd vanaf ongeveer 1900 toegepast en dat gebeurt nu nog steeds. Kenmerkend voor landhuizen zijn de horizontaliteit, de nadruk op het dak en de decoratie met aan de traditionele bouwkunst ontleende motieven. Voorbeelden hiervan zijn Arnhemse Bovenweg 195-197 (Engels) en 163 (Skandinavisch). Landhuizen konden echter ook in moderne trant worden opgetrokken, zoals Eikenhoven (1915-16; Hoofdstraat 76) in Amsterdamse School-stijl. Op boerderijen en chalets geïnspireerde landhuizen komen in Driebergen weinig voor.

In Driebergen staan veel kleine woningen van rond 1900, die wat betreft bouwvolume en decoratie aan herenhuizen of villa's herinneren. Interessant is dat deze bebouwing, waarschijnlijk voor en door middenstanders gebouwd, hier en daar nog opvallend gaaf aanwezig is (Burgemeesterlaan, Lindelaan, Meenkselaan). Plaatselijke aannemers/ontwerpers als H.E. van Amerongen, J.C. van Dusschoten en D. Appels en Zn. drukten hun stempel op deze bebouwing.

Rond 1935 werden verschillende middenstandswijken gebouwd, met de voor die tijd typische baksteenbouw en sobere uitvoering. Voorbeelden zijn de Vijverlaan en de Rosariumlaan.

Complexen arbeiderswoningen zijn er nauwelijks in Driebergen. Ook zijn er weinig echt kleine woningen. Heel bijzonder is natuurlijk het complex aan het Kerkplein, rond 1810 aangelegd voor arbeiders en handwerkslieden door Van Oosthuijse.

Uit de negentiende eeuw dateert een aantal kleine woningen van één bouwlaag en een zadel- of mansardedak. Voorbeelden zijn Traay 39-45 en Van der Muelenstraat 1c-3. Pas in de jaren twintig en dertig werden enkele complexen gebouwd, zij het bescheiden van opzet en omvang. Het beste voorbeeld is Drieklinken 10-32.

Samenvattend kan worden gesteld dat de woningbouw in Driebergen, hoewel hij zich uitstrekt van kasteel tot arbeiderswoning, de meeste vertegenwoordigers telt in de hogere middenklasse. Daaraan spiegelt zich dan weer, wat betreft stijl

en type, een groot aantal eenvoudiger woningen.

4.11 BOERDERIJEN

In Driebergen zijn zo'n dertig boerderijen opgenomen in de inventarisatie. Deze zijn vrijwel alle gelegen in de komgebied van de Kromme Rijn. Belangrijke, gave boerderijstroken zijn de Langbroeker- en Gooijerdijk. Interessant en nog goed waarneembaar is de relatie tussen de oude boerderijen en de kastelen.

Veel boerderijen hoorden vroeger bij een van de kastelen of landhuizen (hetgeen nog steeds aan de luiken te zien is). Het landschap bestaat dan ook uit weilanden met boerderijen enerzijds en bossages en bossages met kastelen anderzijds.

De meeste boerderijen zijn van het langhuistype. Daarbij liggen huis en bedrijfsgedeelte onder een kap zonder knik. Dit in tegenstelling tot het dwarshuistype, waar het woonhuis links en rechts is uitgebouwd ten opzichte van de schuur dan wel stal; de daknok van het laatste gedeelte staat dan ook haaks op die van het woonhuis.

Langhuisboerderijen komen, zoals gezegd, het meeste voor. Een belangrijke boerderij is de (vroeg) achttiende-eeuwse boerderij aan Sterkenburgerlaan 3. De gevels zijn nog intact, met bij voorbeeld de mestdeuren; die zijn verder bijna overal verdwenen. Ook het bakhuis is nog aanwezig en de boerderij ligt fraai in het geboomte. Een gave langhuisboerderij staat ook vlak bij het huis Dennenburg (1729; Engweg 34).

Er zijn ook latere boerderijen, zoals Broekweg 2 (1866) en Gooijerdijk 22-22a (1873). Gooijerdijk 28 dateert uit 1932 en werd toen door de eigenaar van Leeuwenburg gebouwd. Deze boerderij heeft een lage, uitgebouwde opkamer. Zodoende lijkt het een krukhuisboerderij (een boerderij met een L-vorm), maar daarvoor is de uitbouw te klein.

Een typische, gave dwarshuisboerderij is Dwarsweg 4 (1853). Een ander fraai voorbeeld is Engweg 50 (1876), met opvallende schijnvensters.

Verschillende boerderijen bezitten nog kenmerkende bijgebouwen als bakhuis en schuurberg (Gooijerdijk 12 en Engweg 40).

Op de overgang tussen Kromme Rijngebied en Heuvelrug werden ook schapen gehouden, getuige de schaapskooien aan Gooijerdijk 20 en Engweg 50.

Tussen de boerderijen staan regelmatig kleine huizen, enkel of dubbel, waar boerenarbeiders woonden. Soms hielden deze mensen zelf ook enkele stuks vee. Voorbeelden zijn Langbroekerdijk 31-33 en 36-38, Gooijerdijk 12 en Engweg 48.

4.12 BEDRIJFSGEBOUWEN

In Driebergen wordt nauwelijks industrie aangetroffen, het aantal bedrijfspanden is dan ook uiteraard gering. In het begin van de twintigste eeuw werd er aan Buntlaan 38 een electriciteitsbedrijf

gebouwd, met een rijtje woningen. Werkplaatsen bevinden zich onder andere aan Traay 28-30 (aannemer) en Van Vrijberghestraat 16 (smederij).

De van voor de oorlog daterende garage met werkplaats aan Hoofdstraat 100 werd in 1958 flink verbouwd. Een ander bedrijfspand staat aan Engweg 14.